

ERKEN DÖNEM POLİTİK İHTİLAFLARIN Şİİ-İMÂMÎ EKOLDEKİ TEOLOJİK İZDÜŞÜMLERİ

Abdulcabbar ADIGÜZEL¹

Özet

Bu makalede, İslam'ın ilk dönemlerinde Şii ayrılığın zeminini hazırlayan tarihî ve siyasî etkenler tespit edilerek, Şii-İmâmî ekolün bu olayları okuma biçimi gösterilmeye çalışılmıştır. Söz konusu gayeye matuf olmak üzere Hz. Peygamber'in hastalığından itibaren, Şia'yı kendi kimliğini oluşturmaya doğru götüren Üsame'nin Ordusu, Kırtas Hadisesi, Sakifetu Benî Saide meselelerinden başlayarak dört halife dönemi ve sonrasında Şia'yı derinden etkileyen olaylara ve bu olayların Şia'ya olan etkisine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Şia, siyaset, halife, ihtilaf, teoloji.

Abstract

Early Term Political Conflicts in The Point of Theological Projections in Shiite-Twelve Shi'ism School

In this article, historical and political factors which prepared the base of Shiite-seperateness in early İslamic terms is determined and the style of reciting these events by Shiite-Twelve Shi'ism school is tried to be brought up. To head this aim, the article includes some several aspects "Beginning from the illness of prophet" like the army of Usama which got Shia to constitute their own identities, Kırtas event and beginning from Sakifatu Bani Saida subject, also the four caliphs terms and some following events which affected Shia deeply and also the article discusses the influence of these events on Shia.

Key words: Shia, political, caliph, conflict, theology

Giriş

İnsanların zihin yapısı ve düşünceleri; içtimaî, tarihî, dinî ve siyasî açıdan yaşadıklarıyla doğru orantılı olduğu için fikirleri de, dünyevi tecrübelere bağlı olarak oluşur ve gelişir. Bu açıdan İslam toplumunda ortaya çıkan mezheplerin fikirlerini anlayabilmek için başlangıçtan itibaren, söz konusu toplumun iktisadî, içtimaî, siyasî yapısının yanı sıra geçmiş kültürlerin toplumdaki etkisini de göz önünde bulundurarak, son dönemlerine kadarki gelişimlerinin nesnellik prensibine uygun bir şekilde izlenmesi gerekmektedir. Bunu

¹ Nizip Müftülüğü, abdlcbr86@gmail.com

yaparken, mezheplerin hem kendi hem de muhaliflerinin kaynakları taranmalıdır. Zira muhalifler elden geldiğince karalama politikasıyla hareket ederken mezhepler kendi müntesiplerini motive etmek amacıyla, ileri sürülen görüşlere mantıkî bir çerçeve çizmeye çalışacaklardır. Bununla birlikte mezhepler, tarihî verileri bile kendilerinin meşru olduğunu ispat etmek amacıyla kullandıkları görülmektedir. Hatta türedi olmadıklarını ispatlamak adına kökenlerini, çok eskiye götürme ve bu sebeple kendilerine hayali bir geçmiş kurgulama gayreti içerisinde oldukları gözlemlenmektedir.²

İslam'ın ilk dönemlerinde meydana gelen politik olayların itikadî yansımaları olduğu bilinen bir gerçektir. Siyasî ayrılıklar, beraberrinde itikadî zümreleşmeyi de getirmiştir.³ Bu sebeple asıl konumuzu teşkil eden Şia'nın ortaya çıkışını da ilk dönem siyasî hadiselerle bağlamanın tamamıyla doğru ve yerinde bir davranış olduğunu söyleyebiliriz. İleri safhalarda mezhebî bir hüviyet kazanan Şia, ideolojik bazı sebeplerden ötürü ortaya çıkış sürecine farklı bir tarihî yorum getirmiştir. Bu noktada İrfan Aycan ile M. Mahfuz Söylemez'in beraber kaleme aldıkları *İdeolojik Tarih Okumaları* adlı eserde geçen şu ifadeler kayda değerdir:

“Her fırka gibi İmamiyye de meşruiyetine tarihten dayanaklar aramış ve kendisi için bir tarih kurgulayarak, dayanağını büyük ölçüde bu yapay tarihten almıştır. Bir başka ifade ile her ideolojide olduğu gibi genelde Şia, özelde ise İmamiyye, tarihi verileri yeniden harmanlayarak yeni bir geçmiş yaratma eğiliminde olmuştur.”⁴

Ahmed el-Kâtib'in de, *Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi* adlı eserinde ifade ettiği gibi:

“Hicrî ikinci asrın başlarında ortaya çıkan İmamiyye mezhebi mensupları, nazariyelerini geriye yansıtmaya ve nassa dayanan bu

² Şia'nın teşekkül süreci içerisinde -özellikle gaybet düşüncesi çerçevesinde- geçirdiği evreler, kökenlerini geçmişte araması ve gaybet düşüncesinin itikadileşmesi örneği ile ilgili geniş bilgi için bkz. Hakyemez, Cemil, *Gaybet İnanç ve Şiilik'teki Yeri*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara 2006, s. 177-218.

³ Bkz. Bozan, Metin, *İmamiyye'nin İmamet Nazariyesi'nin Teşekkül Süreci*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara 2004, s. 25-26.

⁴ Aycan, İrfan-Söylemez, M. Mahfuz, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, s. 211.

nazariye ışığında Şia tarihini yeniden okumaya ve şûrâ esasına dayalı olan önceki Şii siyasal düşüncesini yürürlükten kaldırmaya çalıştılar.”⁵

Anlaşıldığı üzere, Şia'nın erken döneme dair konu ettiği hemen her mesele aslında Şia'nın teşekkülü sürecinde kendine zemin bulmak ve haklılığını göstermek üzere daha sonraki dönemde ileri sürdüğü gerekçelerdir. Şia, inançlarını sağlamlaştırma gayesiyle tarihin sayfalarını geriye doğru çevirerek yeni bir tarih okuma biçimi geliştirmiştir. Söz konusu inançların başında *imamet meselesi* gelmektedir. Mezhebin teşekkülü imamet çerçevesinde oluştuğu için imamet meselesi, tarih boyunca Şii düşüncenin mihverini teşkil etmektedir. Zira Şia, imamet anlayışını İslâm'a göre belirlemektense, İslâm'ı kendi imamet anlayışına göre yorumlamayı tercih etmiştir. Kuleynî'nin el-Kâfi adlı eserinde oluşturduğu “Deâimu'l-İslâm/İslâm'ın Temelleri” başlığı altında İmamlardan naklettiği haberler, imamet meselesinin Şia açısından ne kadar önemli olduğunu ifade etmeye yeterlidir. İlgili rivayetlerden bazıları şöyledir:

Ebû Ca'fer/Muhammed Bakır (a.s.) şöyle buyurdu: “İslam beş esas üzerine kurulmuştur. Namaz kılmak, zekat vermek, oruç tutmak, hacca gitmek ve velâyet. Bu beş taneden hiçbirisi velâyetin ilanı gibi ilan edilmedi.” Başka bir rivayette: “İnsanlar, velâyet dışındaki dördünü alıp velâyeti terk ettiler.” şeklinde bir ilave vardır. Cafer es-Sâdık (a.s.) şöyle buyurdu: “İslâm'ın temel taşları üçtür: namaz, zekat ve velâyet. Bu üçü birbirinden asla ayrılmaz.”⁶

Şii zihniyetin merkezinde yer alan imamet anlayışı, bu inancı benimseyen toplumları sosyal, siyasal, kültürel, düşünsel anlamda etkilediği gibi tarih olgusunu da yeniden şekillendirmiştir. Zira görüldüğü üzere siyasi kanaatten öteye geçmeyen Ali b. Ebî Tâlib'in halife olması gerektiği düşüncesi, Şia'da bir inanç esası haline gelmiştir. Dinin beş temel esasından biri haline gelen bu siyasi kanaat, Şia'yı tarihteki olayları sürekli taptaze tutmaya doğru götürmüş ve

⁵ el-Kâtib, Ahmed, Şiada *Siyasal Düşüncenin Gelişimi –Şûrâ'dan Velâyet-i Fakîhe-*, (Çev. Mehmet Yolcu), Kitâbiyât Yay., Ankara 2005, s. 78.

⁶ Söz konusu rivayetler için bkz. el-Kuleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâfi*, (tlk. Ali Ekber el-Gifâri), V. Baskı, Dâru'l-Kutubu'l-İslâmî, Tahran 1363, II, 18.

tarihte yaşanan her olayın içerisinde bu inanca yönelik mümkün olduğunca malzeme üretilmeye çalışılmıştır.

Aradan asırlar geçmesine rağmen hala aynı meselelerin konuşuluyor olması derin bir kitap koleksiyonunun oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Şüphesiz bu koleksiyonun önemli bir bölümünü, tarihî vakalara dayalı eserler oluşturmaktadır. Şimdi gerekli malumatı verdikten sonra, inancı temellendirme gayesine matuf olması sebebiyle kendine has ideolojik tarih okuma biçimi geliştiren Şia'nın söz konusu tarih kurgusunun bir kısmını özetle göstermeye çalışalım.

1. Üsame'nin Ordusu: İslam Tarihinde, Şii çevrelerce değişik şekillerde okunan/yorumlanan kayda değer önemli olaylardan bir tanesi Hz. Peygamber'in (a.s) vefat etmeden önce görevlendirmiş olduğu ve içerisinde Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe (13/634), Ömer b. el-Hattâb gibi isimlerin yer aldığı Üsame b. Zeyd komutasındaki ordunun durumudur. Zira Hz. Peygamber, hicretin 11. yılı Safer ayının sonlarında, daha önce yapılmış olan Mute Savaşı'nda şehit olanların intikamını almak üzere Bizans'a karşı bir ordu göndermeye karar vermişti. Ordu, hazır bir vaziyette Medine'nin dışında *Cü'rf* denilen mevkiye karargâh kurmuştu. Peygamber'in hastalığı ağırlaşınca ordu komutanı Üsame, beklemeyi tercih etmişti. Ashaptan bir grup, Peygamber'in hastalığının şiddetlenmesi ve Üsame'nin yaşının küçük olmasının yanı sıra bazı Arap kabilelerinin dinden dönmeye yönelik temayüller sergilemeleri gibi sebeplere binaen Üsame'nin sefere çıkmamasını isterken; diğer bir grup Peygamber'in emrine uymanın gerekliliğini savunmuştu. Neticede ordu, Hz. Peygamber'in vefatından önce değil; Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'nin halife seçilmesinden sonra sefere çıkmıştı.⁷

⁷ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zuhrî, *Kitâbu Tabakâti'l-Kubrâ*, (Thk. Ali Muhammed Amr), Mektebetu'l-Hâncî, Kahire 1421/2001, II, 218-220; el-Vâkîdî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer, *Kitâbu'l-Meğâzi*, (Thk. Marsden Jones) III. Baskı, Alemlü'l-Kütüb, yrsz. 1404/1983, III, 1117-1127; Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim b. Ebîbekr Ahmed, el-Milel ve'n-Nihal, (thk. Muhammed Seyyid Geylani), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1404, s. 20; Ayrıca bkz. Çağatay, Neşet - Çubukçu, Agâh, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ankara 1965, s. 3; Fayda, "Ebû Bekir", *DİA*, İstanbul 1994, X, 103; Kâhyaoğlu, M. Tayyip,

Şia'ya göre, Hz. Peygamber bu orduyu Ali b. Ebî Tâlib'in hilafetini daha rahat bir ortamda ilan edebilmek için hazırlamıştı. Bu durumda Hz. Peygamber, Medine'den uzaklaştırmak istediği Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe ve Ömer b. el-Hattâb'ı da bu orduya dâhil ederek, savaştan döndüklerinde bey'at gerçekleşmiş olacağı için, muhtemel itirazları engellemiş olacaktı. Fakat Peygamber'in onca teşviklerine rağmen Üsâme ordusu ağır davrandı ve günlerce bekledi. Şia, ordunun sefere çıkmamasının, hilafeti ele geçirebilmek için Medine'de kalması gerektiğini anlayan ve bunun için ordunun hareketini engellemeye çalışan kimselerden, yani Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe ve Ömer b. el-Hattâb'dan, kaynaklandığı şeklinde yorumlamıştır.⁸

İbnu'l-Mutahhar el-Hillî (736/1335) mevzu bahis iddiaya paralel olarak: "Ebu Bekir ve Ömer, Hz. Peygamber'in onları hilafet davasında bulunmama amacına yönelik olarak Medine'den uzaklaştırmaya çalıştığının farkındaydılar. Zira Hz. Peygamber (s.a.) ısrarla: "Üsâme ordusunu gönderin!" demesine rağmen ordu gitmedi." şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.⁹ Rızvanî ise, Hz. Peygamber'in henüz küçük yaşta olan Üsâme b. Zeyd'i ordu komutanı olarak tayin etmesinin önemli bir misyonu olduğunu şöyle ifade etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.a) bu tutumuyla Müslümanların yönetimi hususunda esas ölçünün "yeterlilik ve liyakat" olması gerektiğini, hilafet ve velayette şöhret ve uzun ömrün aranmaması gerektiğini anlatmak istedi. Ayrıca bu tavrıyla Ali'nin (a.s) genç olmasına rağmen Müslümanların hilafet ve imametini seçilişinin sebebinin "liyakat" olduğunu da anlatmış oldu."¹⁰

Üsâme b. Zeyd, Hayatı ve Şahsiyeti, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Konya 2001, s. 33-35.

⁸ Bkz. eş-Şeyh el-Mufîd, Muhammed b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-İrşâd*, Dâru'l-Mufîd, Beyrut 1979, s. 96; el-Muzaffer, *es-Sakîfe*, Nefes 1400, s. 76-84; Rızvanî, Üstad Ali Asker, *Kur'ân ve Sünnet Işığında Ehlibeyt Mektebi*, (Çev. Ebulfez Kocadağ), Kevser Yayınları, trz., s. 156-157. Muzaffer'in *Sakife* adlı eseri, Şia'nın ideolojik tarih okuyuculuğunun en bariz örneklerindedir. Mevzu bahis eserdeki görüşlerin değerlendirmesi için bkz. Öz, Şaban, "İslam Siyaset Geleneğinde Bir Şaz -Şii-Sünnî Yol Ayrımında Sakife Hadisesi-", *İS-TEM Dergisi*, 6/11, 2008, s. 82.

⁹ el-Hillî, İbnu'l-Mutahhar Hasan b. Yusuf, *Keşfu'l-Murâd fî Şerhi Tecridi'l-İ'tikâd*, Kum 1409, s. 401.

¹⁰ Rızvanî, 157.

Bu sözlerden de anlaşıldığı üzere Şia'ya göre, Hz. Peygamber, kendisinden sonra Ali b. Ebî Tâlib'in halife olabilmesi için çaba sarf etmekteydi. Fakat buna rağmen Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe yaşından ve şöhretinden dolayı tercih edilmişti. Hâlbuki Ali b. Ebî Tâlib, yeterlilik ve liyakat bakımından en muteber kişiydi.

2. Kırtas Hadisesi: Şia'nın tarih okuyuculuğuna göre, Hz. Peygamber'in Ali b. Tâlib'in imameti hususuyla ilgili aldığı bu ilk önlem (Üsame'nin Ordusu), *alçakça hedefler peşinde olan kişilerce* engellendikten sonra Hz. Peygamber, farklı bir taktik uygulamak ister ve vasiyet yazarak duruma müdahil olmaya karar verir.¹¹ Şia nezdinde, Peygamber'in ikinci planı olarak algılanan bu vasiyet olayı, tarihe Kırtas Hadisesi olarak geçmiştir. Rivayete göre; Peygamber, yanında bulunanlardan, ümmetin dalaletе düşmesini engelleyecek vasiyeti yazmak için kırtas/kâğıt ve kalem istemiş; yanında bulunan kimseler bu isteğini yerine getirmeye çalışırken Ömer b. el-Hattâb'ın (23/644) da aralarında bulunduğu bazı sahabeler, Peygamber'in bu isteğine gerek olmadığını "*Kur'an bize yeter!*" ifadeleriyle belirttikleri anlatılmaktadır. Hatta Peygamber'in ancak şiddetli ateşin etkisiyle veya sayıkladığı için böyle bir şey istediğini düşünmüşlerdi. Bunun üzerine orada bulunanlar arasında gürültü/münakaşa başlayınca Peygamber'in buna müsaade etmeyip onları çıkardığı¹² ve sonra da üç vasiyette bulunduğu rivayet edilmektedir. Üç vasiyetten ikisi: "*Arap yarımadasına gayr-i Müslimlerin yerleşmesine müsaade edilmemesi ve elçilere iyi davranılması*" şeklindeki üçüncü vasiyetin râvî tarafından unutulduğu veya kasten söylenmediği zikredilmektedir.¹³ Bu durum özellikle Şia için imamet noktasında incelenmesi gereken bir husus olarak addedilmiş ve rivayetler, daha çok Ömer b. el-Hattâb'ın aleyhine kullanılmıştır.¹⁴ İbn Şâzân, Hz. Peygamber'in üçüncü emrinin yerine getirilmesi bir tarafa diğer iki vasiyetinin de uygulanmadığını belirtmek-

¹¹ Rızvanî, 158.

¹² Buhârî, "İlim", 40, 114; Müslim, "Vasiyye", 5, 1637; Şehristânî, s. 20.

¹³ Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1407, II, 228.

¹⁴ Rızvanî, 158; Askerî, c. I, s. 158-160.

tedir.¹⁵ Tabatabâi, Ömer b. el-Hattâb'ın da içinde bulunduğu “*Kur'an bize yeter!*” diyen bu grubu: “*Onlara göre, Allah'ın kitabı bir anayasa gibi korunmalı, Peygamber'in (s.a.a) açıklamaları ve sünnetleri değer ve itibarını kaybetmiştir.*”¹⁶ sözleriyle eleştirmiştir.

Şia'ya göre, Peygamber, risaletinin başından beri Ali b. Ebî Tâlib'i halife tayin etmekle görevlendirilmiştir. Hz. Peygamber, vefat etmeden önce görevi gereği *Ğadır-i Humm*'da Ali b. Ebî Tâlib'in (40/661) imametini vasiyet etmiş ve hatta Ali b. Ebî Talib'in imameti için söz konusu yerde sahabeden biat almıştır.¹⁷ Bu sebeple Ali b. Ebî Tâlib'in imam olmamasındaki bütün mesuliyet, başından beri planlı hareket eden, “Ğadır münafıkları” şeklinde vasıflananlar arasında yer alan Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe ve Ömer b. el-Hattâb'a aittir.¹⁸ Zira onlara göre, şiddetli hastalığı veya sayıklaması bahanesiyle Peygamber'in vasiyetini engelleyen Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe ve Ömer b. el-Hattâb'tır. Bununla birlikte Şia, Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'nin kendisinden sonra halife olarak Ömer b. el-Hattâb'ı seçmesini: “*Ona sayıklıyor nispeti veren Ömer, birinci halife sayıkla-
dığı halde ağzını açıp, bir tek kelime bile söz söylemedi.*”¹⁹ şeklinde değerlendirmiştir.

Ayrıca Şia'ya göre; Hz. Peygamber vefat etmeden önce istemiş olduğu bu kırtasa/kâğıda Ali b. Ebî Tâlib'in halifeliği ve vasiliği hakkında bir vasiyet yazdıracaktı; ancak orada bulunanlar buna engel olduğu için Ali b. Ebî Tâlib'in hakkı gasp edilmiştir.²⁰ Meclisi'nin belirttiğine Hz. Peygamber'in vasiyet yazdırmak için kalem kağıt

¹⁵ İbn Şâzân, Fadl b. Şâzân el-Ezdî, *el-İzâh*, (thk. Es-Seyyid Cemaluddin el-Huseynî el-Urmevî el-Muhaddis), Müessesetu İntişârât, Tahran 1363, s. 359-360.

¹⁶ Tabatabâi, Allame Seyyid Muhammed Hüseyin b. Muhammed, *İslam'da Şia*, (Çev. Kadir Akaras-Abbas Kazimi), Kevser Yay. trz., s. 50.

¹⁷ el-Kummî, Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim, *Tefsîru'l-Kummî*, (tsh. Es-Seyyid Tayyib el-Musevî el-Cezâirî), Daru'l-Kitâb, Kum 1404, I, 171-175; II, 124. Ğadır-i Hum Olayı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Demircan, Adnan, *Hz. Ali'nin Hilafet Hakkı Meselesinde Ğadır-i Hum Olayı*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996, 9-103; Sofuoğlu, Cemal, “Ğadır-i Hum Meselesi”, *AÜFD*, Ankara 1983, XXVI, 461-470.

¹⁸ Kummî, I, 301. Ayrıca bkz. Rızvanî, s. 156.

¹⁹ Tabatabâi, *İslam'da Şia*, s. 44.

²⁰ Bkz. el-Muzaffer, s. 84-94.

istegini yerine getirmeyen Ömer b. el-Hattab'a bu hareketi, küfür ve inat olarak yeterlidir.²¹

Söz konusu olay, Buharî, Müslim gibi Sünnî kaynaklarda da anlatılmıştır; fakat Şia'nın tam aksine Ehl-i Sünnet'e göre; şayet Allah'ın bu konuda bir buyruğu olsaydı bunu Peygamber'ine bildirirdi. Ayrıca Peygamberlerin tebliğ, ismet gibi sıfatlarına rağmen böyle bir durumun varlığını kabul etmek çelişkiden başka bir şey değildir.²² Bu konuda rivayetlerin Sünnî kaynakların yanı sıra bilhassa Şii kaynaklarda oldukça fazla olmasına rağmen rivayetler çelişkili bulunduğu için hadisenin doğruluğu tartışılmış ve yapılan zorlama yorumlar mezhepsel kaygıların neticesi olarak değerlendirilmiştir.²³

3. Sakifetü Benî Saide: Bilindiği gibi erken dönemde Müslüman camiayı sarsan ilk ve en büyük siyasi problem, Halife'nin kim olacağı meselesiydi.²⁴ Hz. Peygamber'in hastalığıyla baş gösteren olaylar, daha sonraları gelişerek bir araya gelemeyecek derecede ayrışan mezheplerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde ayrıca Hz. Peygamber'in vefat etmesinin oluşturduğu şok etkisi bir tarafa hilafete liyakat tartışmaları ve eskiden beri var olan kabilecilik anlayışının liyakatte tercih sebebi olarak görülmesi sorunu iyice derinleştirmişti. Zaten Araplar'daki asabiyet kültürü, İslâmî dönemde de etkisini göstererek devam etmişti. Kabileler arası çekişme ve rekabet, devamlı ayrışmalara neden olmuştu.

²¹ Meclisi, XXII, 474-475.

²² Geniş bilgi için bkz. Ali Osman Ateş, *Ehli Sünnet ve Şia'nın Delil Olarak Aldığı Bazı Hadisler*, Beyan, İstanbul 1996, s. 141-152; Yılmaz, Musa Kazım, *Tabersî ve Tabatabâî'de İmamiye Tefsiri*, (basılmamış doktora tezi), Erzurum 1985, s. 1-4.

²³ Konuyla ilgili değerlendirmeler için bkz. Fırlalı, *İmâmiyye Şiâsi*, s. 25-30; Onat, Hasan, "Şiâliğin Doğuşu Meselesi, *AÜİFD*, Ankara 1997, c. XXXVI, s. 92; Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Pozitif Yay., Ankara 2001, s. 36; Boyacıoğlu, Ramazan, "Hz. Muhammed'in Hastalığı Sırasında Ömer b. el-Hattâb'ın Tavrı ve Halife Seçimi", *CÜİFD*, Sivas 2002, c. 6, sy. 1, s. 85-87.

²⁴ Eş'ari, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfi'l-Musallîn*, (thk. Helmut Ritter), 3. Baskı, Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut trz., s. 20; Neşvânü'l-Himyerî, *el-Hûru'l-İyn*, el-Mektebetü's-Şâmile, el-İsdâr es-Sânî, 2.11, s. 63.

Genel kabule göre, Hz. Peygamberin vefatından sonra yönetimi, kimin üstleneceği konusuyla ilgili ihtilaflar başlarken tabii olarak Haşimîler ve çoğunluğu Arap olmayan Ali b. Ebî Tâlib taraftarları, Arap toplumunda hâkim olan kabile olgusuna dayanan bir mantıkla imameti bir miras gibi kabul ederek Hz. Peygambere halef olmanın kendi hakları olduğunu düşünüyorlardı.²⁵ Bu sebeple Ali b. Ebî Tâlib'in imametine çağrı yapma düşüncesinin normal bir siyasi tercih şeklinde başladığını söylemek mümkündür. Buna rağmen Hz. Peygamberin vefatı esnasında Ali b. Ebî Tâlib cenaze hizmetleriyle uğraşırken Ensar'dan bir grup, Muhacirleri çağırma gereği duymaksızın, Sakîfetü Benî Saîde'de/Saîde oğullarına ait gölgelikte oturup kendi aralarından bir Halife seçmeye başlamışlardı. Bir grup Hazrec kabilesinden Sa'd b. Ubade'yi seçmeyi düşünürken diğer bir grup geçmişte yaşanmış olan kan davalarının tekrar yeşermesinden yana tereddütlerinden dolayı bu seçime temkinli yaklaşmışlardı.²⁶ Daha sonra durumdan haberdar olan Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe, Ömer b. el-Hattâb ve Ebu Ubeyde b. Cerrah derhal bu gölgeliğe gelip halifenin Muhacirlerden/Kureys'ten olması gerektiğini savunmuşlardı. Değişik görüşler ve görüşmeler neticesinde²⁷ Ensar ve Muhacirlerin büyük çoğunluğunun kararıyla Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe (13/634) halife seçilmiştir.²⁸

²⁵ Süt, Abdulnasır, "İslam Düşüncesinin Erken Döneminde Muhalefet ve Görüntüleri", *Kelam Araştırmaları*, 2010, 8/1, 305; Hizmetli, Sabri, "İtikâdi İslam Mezheplerinin Doğuşuna İctimâi Hâdiselerin Tesirleri Üzerine Bir Deneme", *AÜİFD*, Ankara 1983, c. XXVI, s. 663.

²⁶ Demircan, Adnan, *Hz. Ali b. Ebî Tâlib Dönemi ve Ehl-i Beyt*, Beyan Yay., İstanbul 2008, s. 46; Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Sakîfetü Benî Saîde", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 11-12.

²⁷ Sakîfe'de ortaya atılan görüşler ve meydana gelen görüşmeler hakkında derli toplu malumat için bkz. İlhan, Avni, *el-Âmidî'de İmâmet Nazariyesi*, (Yayınlanmamış doktora tezi), İzmir 1982, s. 27-32; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Müesseselerine Giriş*, (çev. İhsan Süreyya Sırma), Beyan Yayınları, İstanbul 1992, s. 100-107. Şia açısından rivayetlerin aktarımı için bkz. Askerî, Allame Murtaza, *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Sünnet Ekolleri -İmâmet ve Sahabe-*, (çev. Cafer Bendiderya - İsmail Bendiderya), Kevser Yayıncılık, İstanbul trz., I, 162-172.

²⁸ Geniş bilgi için bkz. Belâzurî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya, *Ensâbu'l Eşraf*, el-Mektebetü's-Şâmile, el-İsdâr es-Sânî, 2.11, I, 250.

Peygamber zamanından beri Kureyş'e antipatisi olduğu bilinen Sa'd b. Ubade'nin²⁹ hayatı boyunca Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'ye olduğu gibi Ömer b. el-Hattâb'a da biat etmediği; ayrıca Kureyş'e asla biat etmeyeceğini, gerekirse savaşacağını söylediği zikredilmektedir. Ömer b. el-Hattâb'ın: "*Komşusundan hoşlanmayan evini değiştirebilir*"³⁰, "*İstemiyorsan başka yere git!*" gibi sözler söylemesine binaen Şam'a gitmiş ve orada h. 15. yılda ölmüştür.³¹ Sa'd b. Ubade ile Ömer b. el-Hattâb arasında geçen konuşmaları nakleden Murtaza Askerî, Ömer b. el-Hattâb'ı daha çok sert, kaba ve cahilane tavır takınan birisi olarak anlatmıştır. Ayrıca Sa'd'ın zamanın hükümeti tarafından öldürüldüğüne ve bunun bir takım kılıflarla gizlendiğine yönelik bazı iddialarda bulunmuştur.³²

Sa'd b. Ubade'nin tavrını, siyasal anlamda Ensar'ın son çıkışı olarak görmek mümkündür. Çünkü bu durum, Ensar'ı siyasetten uzaklaştırmış ve siyasetin Kureyş'in tekeline olduğunu zihinlere yerleştirmişti. Zira tarihî süreç takip edildiğinde görüleceği üzere Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'den (13/634) itibaren hilafet, tamamıyla Kureyş'te kalmaya başlamıştır. Şia'ya göre aslında Sa'd b. Ubade'nin niyeti halifeliği elde etmek değildi. Hatta Ensar'ın genel ola-

²⁹ Bkz. İbnu'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Usdu'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, el-Mektebetü's-Şâmile, el-İsdâr es-Sânî, 2.11, c. II, s. 150, 183.

³⁰ Askerî, I, s. 615.

³¹ Bkz. Ya'kübî, Ahmed b. Ali Yakub b. Ca'fer b. Vehb, *Târîhu'l-Ya'kübî*, el-Mektebetü's-Şâmile, el-İsdâr es-Sânî, 2.11, I, 153; en-Nevbahtî, Hasan b. Musa - el-Kummî, Sa'd b. Abdullah, *Firaku's-Şia*, (thk.. Abdu'l-Mun'im el-Hanefî), *Dâru'l-İrşâd*, yrsz. 1992/1412, s. 16; Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Pozitif Yay., Ankara 2001, s. 48. Benzer durum, Peygamber, Medine'ye göç ettiği zaman yaşanmıştı. 120 yıllık kan davasının neticesinde Medine'de Buas savaşı yapılmıştı. Savaşlardan usanan Evs ve Hazrec kabileleri barış ilan etmiş ve Hazrec kabilesinin reisi Abdullah b. Übey b. Selül (9/631) isimli kişiyi yönetici olarak seçmişlerdi. Hatta Medine sânatkârlarına yeni reis için taç siparişi dahi verilmişti. Tam bu sırada Peygamber Medine'ye göç edince, İbn Selül'den vazgeçip Peygamber'i reis olarak kabul etmişlerdi. İbn Selül ise Bedir savaşına kadar Müslüman olmamıştı. Bedir savaşından sonra Müslüman olduğunu söylese de, Peygamber'e ve onun tebliğ ettiği dine karşı beslediği kin ve düşmanlık duygularından hiçbir zaman kurtulamamıştı. (Geniş bilgi için bkz. Koçyiğit, Talat, "Abdullah b. Übey b. Selül", *DİA*, İstanbul 1998, I, 139-140; Çubukçu, Asri, "Buâs", *DİA*, İstanbul 1992, s. 340.)

³² Askerî, I, 169-195.

rak halifelik gibi bir gayesi yoktu. Sa'd b. Ubade'nin mücadelesi, halifeliğin Ehl-i Beyt'ten uzaklaştığını hissettikten sonra başlamıştı. Eğer halife olarak Ali b. Ebî Tâlib seçilmiş olsaydı şüphesiz ilk biat eden Sa'd b. Ubade olurdu.³³

Şi'a'ya göre genel anlamda Sakife olayı, Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe, Ömer b. el-Hattâb ve Ebû Ubeyde üçlüsünün gizli işbirliği çerçevesinde cereyan etmiş ve öylece sonuca ulaşmıştır. Bu durumda netice olarak halifelik, Ali b. Ebî Tâlib'in hakkı iken sinsi planlar nedeniyle ve Peygamber'in naşıyla meşgul olduğu için onun yokluğundan istifadeyle Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'ye verilmiştir.³⁴ Hatta Allâme Meclisi'nin (1110/1698) belirttiğine göre; aralarında Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe ve Ömer b. el-Hattâb'ın da yer aldığı bazı kişiler Peygamber hayatta iken bir araya gelip bir anlaşma imzaladılar. Bu anlaşmaya göre Peygamber ölür veya öldürülürse, halifelik Ehl-i Beyt'e bırakılmayacaktı.³⁵ Sakife'deki görüşmeler de zaten bu anlaşmaya uygun olarak sonuç vermişti. Bu durumu kaleme alan Murtaza Askerî, olayın faillerini, iğneleyici sözleriyle aşağıdaki şekilde eleştirmiştir: "Sakife'de Ebu Bekir'e biat edildikten sonra biat edenler gelin götürüyormuşçasına onu esenlikle mescide götürdüler. Onlar, Resulullah'ın (s.a.a) cenazesini defnetmeyi unutmuş kendi işleriyle meşgul olmuşlardı!", "Ebu Bekir'e biat töreni bitince salı günü Resulullah'ın (s.a.a) cenazesini hatırlayarak Hz. Peygamber'e yöneldiler ve birkaç kişilik gruplar halinde gelerek hiç kimse kendilerine imamlık yapmaksızın gıyabî olarak Hz. Resulullah'ın (s.a.a) cenazesine namaz kıldılar!"³⁶

³³ el-Hasenî, Hâşim Ma'rûf, *Târîhu Fıkhi'l-Ca'ferî -Arz ve Dirâse-*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kum 1407/1987, s. 113-115. Ayrıca bkz. Askerî, I, s. 175. Ensar'ın, Sakife olayından yaklaşık 24 yıl sonra, 35/656 yılında tüm yardım çağrılarına rağmen Medine'de öldürülen Halife Osman b. Affân'a (35/656) sahip çıkmamasını Sakife olayında yaşananların uzantısı olarak görmek mümkündür (Değerlendirmeler için bkz. Akbulut, Ahmet, "Hz. Muhammed Sonrası İlk Siyasi Krizin Teolojik Yansımaları", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 4:2 (2006), s. 9).

³⁴ el-Muzaffer, s. 97-109.

³⁵ el-Meclisî, Allâme Muhammed Bâkır b. Muhammed Tâkî, *Bihâru'l-Envâri'l-Câmia li-Dureri'l-Eimmeti'l-Athâr*, (thk. Muhammed el-Bâkır el-Behbûdî), II. Baskı, Dâru İhyâ, Beyrut 1403/1983, XXVIII, 85-86.

³⁶ Askerî, I, 171, 173.

Ensar ve Muhacirlerin çoğunluğunun toplanıp Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'ye biat etmeleri, haliyle Ali b. Ebî Tâlib ve daha sonra Şia'nın *ilk Şiîler* olarak isimlendirdiği Mikdad b. Esved (37/658), Selman el-Farisî (35/656), Ebuzer el-Ğifarî (32/653), Ammar b. Yasir (37/658) gibi Ali b. Ebî Tâlib taraftarlarının hoşuna gitmemişti. Bu sebeple Ali taraftarları Fatıma'nın evinde toplanmışlardı.³⁷ Şiî kaynakların belirttiğine göre Ali b. Ebî Tâlib taraftarlarının toplanmasını öğrenen Ömer b. el-Hattâb ve beraberindekiler, Hz. Fatıma'nın evini basarak oradakileri biate zorlamışlar ve hatta: "*Ya evi içindekilerle yakarım ya da biat edersiniz!*" şeklinde tehdit etmekle kalmayıp bazı şiddet eylemlerinde bulunmuşlardır.³⁸ Şiî kaynaklarda yer alan evi yakma haberleri, Ehl-i Beyt'e karşı ortaya çıkan İslam'daki ilk fitne ve ümmetin onlar üzerindeki ilk saldırıları olarak algılanmıştır. Bu olayla ilgili olarak özellikle ilk iki halife Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe ve Ömer b. el-Hattâb karalanmış ve hakaretlere maruz kalmıştır.³⁹

İlk Şiîlerin listesini edindiğimiz, erken dönem Mezhepler Tarihi eserlerinden biri olan *Firaku's-Şia* isimli eserin müellifleri olan Kummî ve Nevbahtî, söz konusu eserde ilk halife seçimi sırasında Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın Ali b. Ebî Tâlib'e taraftarlığından hiçbir şekilde bahsetmemişlerdir. Mezhebî kaygıyla tarih okuma biçimi açısından Zübeyr ve Talha'nın sonraki dönem siyasi tutumlarının bunda etkisinin olduğu kanısındayız. Hâlbuki Zübeyr b. Avvam, Ömer b. el-Hattâb'ın oluşturduğu Şûrâ'da, Ali b. Ebî Tâlib tarafını tuttuğu gibi daha öncesinde de Sakife'de: "*Ali'ye biat edilmedikçe kılıcımı kınına sokmam!*"⁴⁰ şeklinde tepkisini göstermişti. Ancak ilerleyen süreçte Talha ve Zübeyr'in siyasi kanaatleri deği-

³⁷ en-Nevbahtî- el-Kummî, s. 28-29.

³⁸ Hillî, *Keşfu'l-Murâd*, 403; Meclisî, XXVIII, 206. Ayrıca bkz. Askerî, I, 179-189; 613.

³⁹ Konuyla ilgili değişik rivayetler ve değerlendirmeleri için bkz. Arı, Mehmet Salih, *İmâmiye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 213-219.

⁴⁰ İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Kâmîl fi't-Tarih*, el-Mektebetü's-Şâmile, el-İsdâr es-Sânî, 2.11, I, 358.

şiklik gösterecekti. Hatta bu sebeple her ikisi de Cemel Savaşı'nda Ali b. Ebî Tâlib'e karşı savaşırken öleceklerdi.⁴¹

Ali b. Ebî Tâlib, Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'ye ilk önce biat etmek istemeyerek tavrını belirtmiş olsa da daha sonra hilafete layık olanın kendisi olduğunu düşünmekle beraber bir süre sonra Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'ye biat etmişti.⁴² Şia'ya göre, Ali b. Ebî Tâlib, hakkı olan halifeliği almak için birçok mücadelede bulunmuştu. Hatta rivayetler arasında her şeyi baştan beri planlayanların başı olarak görülen Ömer b. el-Hattâb ile sert tartışmaları da yer almaktadır. Bu rivayetlerde genel olarak Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'ye Müslümanların çoğunluğunun biat ettiği öne sürülmüştür.⁴³ Şeyh Müfid (413/1022) de, Ensar ve Muhacirlerin çoğunluğunun Halife'ye biat etmiş olmasının, bu duruma karşı hoşnutluk göstermesinin halifenin doğru yolda olduğunu ve meşruluğunu asla ifade etmeyeceğini belirttikten sonra ayetlerle Peygamberlere de az kişinin tam anlamıyla iman etmiş olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Ayetlerle yaptığı bu yorumla Şeyh Müfid, Ali b. Ebî Tâlib'in de diğer bazı peygamberlerde olduğu gibi az miktarda özverili taraftarları olduğunu anlatmak istemiştir.⁴⁴

Muhammed Bakır, insanlar Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'ye biat ettiklerinde, Ali b. Ebî Tâlib'in, onların İslâm'dan dönmeleri, tekrar putlara tapmaları, kelime-i şahadetten vazgeçmelerinden korktuğu için halifelik hakkından vazgeçtiğini söylemiştir. Ancak Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'yi halife seçenler işledikleri bu günah sebebiyle kafir olmuşlardır. Bilgisizce biat edenler veya biat ettiği halde Ali b. Ebî

⁴¹ en-Nevbahti-Kummi-s. 18.

⁴² Belâzurî, I, 251-253; Ya'kübî, I, 154-155; Öz, Mustafa, "Şia", *DİA*, İst. 2010, XXXIX, 112. Ali b. Ebî Tâlib'in biat ettiği zaman konusundaki görüşler için bkz. İlhan, s. 30-31. Bu sıralarda İslâm'ı yeni kabul etmiş olan Ümeyye oğullarından bahsetmek gerekirse, halifenin başka kabileden olmasını kabullenmiyordu. Ancak yeni müslüman oldukları için kendilerinden halife çıkması iddiasında da bulunmamaları normal bir durumdur (Bkz. Demircan, *Ali b. Ebî Tâlib Dönemi ve Ehl-i Beyt*, s. 48).

⁴³ Geniş bilgi için bkz. Meclisî, XXVIII, 221-222.

⁴⁴ eş-Şeyh el-Müfid, Muhammed b. Muhammed b. Numan el-Bağdâdî, *el-İfsâh fî İmâmeti Ali b. Ebî Tâlib*, (Thk. Müessesetu'l-Bi'se), Dâru'l-Müfid, II. Baskı, Beyrut 1414/1993, s. 42-43. Söz konusu ayetler şöyledir: Maide, 5/59; Hud, 11/40; Yusuf, 12/103, 106; Sad, 38/24.

Tâlib'e düşmanlık beslemeyenler henüz İslâm dairesindedirler. Ali b. Ebî Tâlib de insanların dinden dönmesindense işi gizlemeyi (takiyyeyi) tercih etmiş ve istemeyerek de olsa biat etmiştir.⁴⁵

Hız. Peygamber'in vefatıyla Müslüman camianın siyasi bakımdan dört gruba ayrıldığını söylemek mümkündür. Bunlar başta Benî Saide Sakifesi'nde toplanıp daha çok Sa'd b. Ubade'den yana olan Ensar grubu, Hız. Fatıma'nın evinde toplanan geneli Haşimîlerden oluşan Ali b. Ebî Tâlib grubu, Sakife'de biat eden Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe grubu ve son olarak Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'yi halife olarak tanımadıkları için peygamberlik iddiasında bulunanlar ve zekât vermeyi reddeden isyancı gruptur.⁴⁶

Hız. Peygamber'in vefatıyla başlayan hilafet meselesi her ne kadar Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'nin seçilmesiyle ilk etapta çözümlenmiş görünse de, ileride meydana gelen olaylar daha sonraları bir takım zümreler tarafından siyasi istismar vasıtası yapılmış ve ardından birçok fırkanın doğmasına sebebiyet vermiştir. İktidar mücadelesi ve siyasi hâkimiyet hırsı, Müslüman toplumu parçalayan en önemli faktör haline gelmiştir. Siyasi görüşlerin dinî niteliğe bürünmesiyle de siyasi partiler dinî-itikadî fırka karakteri kazanmış ve siyasi parti görünümünde olan fırkalar İtikadî Mezhepler olarak tezahür etmeye başlamıştır.⁴⁷ Özellikle Şia'nın bu konuda ortaya attığı imametın nass ve tayinle Ali ve oğullarına ait olduğu iddiasınının siyasi gayeye matuf olduğu ortadadır. Onlara göre Ali b. Ebî Tâlib; Hız. Peygamber'in kendisine *30 yıl kılıç kullanmamasını* tavsiye etmesinin yanı sıra fitne unsuru olmamak, İslam'ın birliğini korumak, kendisi, ailesi ve şiasını kollamak için takiyye gereği kendisine biat edilenlerin yanında yer alarak, onlarla omuz omuza cihatta bulunmuş ve top-

⁴⁵ Kuleynî, VIII, 295-296; Meclisî, XXVIII, 254-256.

⁴⁶ Nâşî el-Ekber, Abdullah b. Muhammed, *Mesâilü'l-İmâme ve Muktefât mine'l-Kitâbi'l-Evsat fi'l-Makalât*, (Thk. ve Neşr: Josef Van Ess), Beyrut 1971, s. 15; Kummî-Nevbahtî, s. 15-16.

⁴⁷ Bozan, s. 25-26; Hizmetli, Sabri, "İtikadî İslâm Mezheplerinin Ortaya Çıkış Sebepleri ve Bâbilik-Bahâilik", *İslâm'da İnsan Modeli ve Hız. Peygamber Örneği*, (Kutlu Doğum Haftası Sempozyumu 93), TDV Yay., Ankara 1995, s. 216.

lumsal işlerde onlara dâhil olmuştur.⁴⁸ Hâlbuki meydana gelen olaylardan ilk Müslümanların, hilafet işinin insana bırakılmış olduğunun bilincinde oldukları anlaşılmaktadır. Kaldı ki, eğer bu konuda herhangi bir nass veya tayin söz konusu olsaydı sahabenin onu yerine getireceği aşikârdır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Sakife olayı, bütünüyle Araplardaki sosyal hayatı belirleyen kabilecilik anlayışı çerçevesinde gelişmiştir. Ensar, doğal olarak öncelikle kendi içlerinden halife seçmek istemiştir; fakat, Kureyş'in siyasi üstünlüğü, Araplar arasındaki denge politikası, Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'nin kişilik, kıdem ve hizmetleri onu hilafet mertebesine yükselten ana sebepler olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁹ Her ne kadar bu seçim meselesi sonraki dönemlerde mezhebî açıdan bir kırılma noktası halini alacaksa da bunun sorumluluğunu olayların faillerinde değil, sonraki nesillerin tarih yorumculuğunda aramak daha doğru olacaktır. Aksi takdirde mezhepsel kaygıların sonucu olarak tarihsel tutarsızlığa/anakronizme maruz kalınacağı bilinmelidir.

4. Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe ve Ömer b. el-Hattâb Dönemleri: Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe (13/634) döneminde Arapların büyük çoğunluğu ayaklanarak isyan girişimlerinde bulundular. İsyancıların bir kısmı; Esved el-Ansî, Tuleyha b. Huveylid, Secâh, Müseylemetu'l-Kezzâb⁵⁰ gibi sahte peygamberler ve takipçileri iken, bir kısmı yeni halifeye zekât vermeye karşı direnen kimselerden oluşuyordu. Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe (13/634) bütün bu isyanlara karşı savaş başlatmıştı. Netice itibariyle Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'nin, açtığı savaşlarla bölünmelerin önünü aldığı ve kısa sürede Müslüman birliğini tekrar sağladığı söylenebilir. Zaten kısa süren halifeliğinin sonlarının-

⁴⁸ el-Muzaffer, s. 147-150; Tabatabâi, *İslam'da Şia*, s. 49. Ali b. Ebî Tâlib'in beyati konusunda Şia'nın iddialarının değerlendirilmesi için bkz. Öz, Şaban, "Şii ve Sünnî Tarih Yorumu Açısından Ali b. Ebî Tâlib'in Hz. Ebu Bekr'e Beyati Meselesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7/1, 2007, s. 195.

⁴⁹ İlhan, s. 32; Atalan, Mehmet, "Hz. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları", *FÜİFD*, Elazığ 2004, 9/2, s. 64-65.

⁵⁰ İsmi belirtilen sahte peygamberler ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Üçok, Bahriye, *İslâmdan Dönerler ve Yalancı Peygamberler (Hicrî 7. ve 11. Yıllar)*, AÜİF Yayınları, Ankara 1967, s. 35-109.

da yeni bir yönetim krizine mahal vermemek maksadıyla Ömer b. el-Hattâb'ı kendinden sonrası için halife seçtiğini beyan ederek h. 13, m. 634 yılında 63 yaşındayken vefat etmişti.⁵¹

Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'nin kendisinden sonra halife olarak Ömer b. el-Hattâb'ı seçmesi perde arkasında gizli bir şekilde gerçekleşmemişti. Her ne kadar yeni yönetim krizinden sakınılmak gayesi söz konusu olsa da istişare sonucu böyle bir karara varılmıştı. İbn Sa'd'ın (230/844) *Tabakâtu'l-Kubrâ* adlı eserinde naklettiğine göre; Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe kendisinden sonra hilafet işini çok düşünmüş ve Abdurrahman b. Avf, Osman b. Affân, Saîd b. Zeyd ve Useyd b. Hudayr gibi sahabilerin ileri gelenlerinin yanı sıra Ensar ve Muhacirlerden birçok kimse ile Ömer b. el-Hattâb'ın kendisinden sonra halife olması hakkındaki görüşlerini sormuştu. Bu görüşmelerde bazı sahabilerin Ömer b. el-Hattâb'ın sert, katı, sinirli tabiatına itirazlarına olmasına rağmen yinede en uygun kişi olduğuna oyçokluğu ile karar verilmişti. Bunun üzerine Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe hastalığı ağırlaşınca vasiyetini yazmak üzere Osman b. Affân'ı çağırmişti. Kendisinden sonra halife olarak Ömer b. el-Hattâb'ı seçtiğini, buna kulak vermeleri ve ona itaat etmeleri gerektiğini belirttikten sonra, eğer adil davranırsa ve Allah'tan korkup sakınırsa ondan umduğu şeyin gerçekleşmiş olacağını, fakat değişip bozulursa niyetinin hayırdan başka bir şey olmadığını ve Allah'tan başka kimsenin gaybı bilmediğini ifade eden bir vasiyet yazmıştı. Netice itibarıyla istişare sonucu ve halifenin vasiyetiyle Ömer b. el-Hattâb yeni halife ilan edilmişti.⁵²

Genel olarak Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe ve Ömer b. el-Hattâb döneminde devletin başarılı bir siyasetle yönetilmiş olması, kendi dönemindeki insanlarda, mezheplerin oluşumu açısından -Şia'nın ideolojik tarih okuyuculuğu dışında- ideal idareci özlemini uyandırmamıştı. Zaten Ömer b. el-Hattâb'ın otoritesi ve karizması, farklı

⁵¹ Bkz. Ya'kûbî, 156-160 Ayrıca bkz. Fayda, Mustafa, "Ebû Bekir", *DİA*, İstanbul 1994, X, 101-108.

⁵² İbn Sa'd, III, 182-184; Ya'kûbî, 160. Ömer b. el-Hattâb'ın hilafetini hazırlayan etkenler ve bunların değerlendirmesi için bkz. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Müesseselerine Giriş*, (çev. İhsan Süreyya Sırma), Beyan Yayınları, İstanbul 1992, s. 119-126.

görüşlerin sorun olacak şekilde seslendirilmesini engellemeye yetiyordu.⁵³ Zira Ömer b. el-Hattâb, halifeliği esnasında kabileler arası dengeyi gayet güzel bir şekilde muhafaza etmiş ve halifeliği daha çok fetihlerle geçmişti. Yakın akrabaları devlet kademelerine getirmenin devletin yararına olmayacağını bilen Ömer b. el-Hattâb, hilafeti boyunca hiçbir akrabasını yüksek makamlara tayin etmemişti.⁵⁴ Ebu Lü'lü isimli bir köle ile arasında geçen bir mesele yüzünden h. 23/m. 644 yılında bahsi geçen köle tarafından sabah namazında yaralanmıştı.⁵⁵ Ömer b. el-Hattâb, kendisinden sonraki halifeyi belirlemek üzere bir şura komitesi oluşturmuştu. Zilhicce ayının 26'sında aldığı yara nedeniyle de vefat etmişti.⁵⁶ İbn Sa'd'ın Tabakât'ında belirttiğine göre, Osman b. Affân'ın halife olması kararlaştırıldığı sırada, ona biat edenlerin ilki arasında Ali b. Ebî Tâlib'in de yer aldığını; hatta bir haberde ona biat edenlerin ilki Abdurrahman b. Avf iken, ikincisi Ali b. Ebî Tâlib'tir.⁵⁷

Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe ve Ömer b. el-Hattâb dönemleri siyasi bloklaşma açısından her ne kadar çok sorunlu olmamışsa da velâyeti İslâm'ın beş şartından biri olarak gören Şia'nın eleştirilerinden kurtulamamışlardır. İlk iki halife, Ali b. Ebî Tâlib'in hakkını gasp etmekle suçlanmak bir yana, kendilerine söylenen "Siddik" ve "Farûk" lakaplarının bile Ali b. Ebî Tâlib'e ait olduğunu ve ondan esinlenerek kendilerine uyarladıklarını iddia etmek gibi yerli yersiz ciddi tenkitlere maruz kalmışlardır.⁵⁸ Bu durumda Şia'ya göre, Ali b. Ebî Tâlib'in halifelikte hakkın gasp edildiği gibi lakapları dahi ilk halifeler tarafından gasp edilmiş olmaktadır.

Yukarıda anlatmaya çalıştığımız Üsame ordusu, Kırtas ve Sakife olayları dışında, Ebu Bekir b. Ebî Kuhâfe kendi halifelik dönemi ile ilgili olarak, özellikle Fedek arazisi konusunda eleştiri almıştır. Şii

⁵³ Bkz. Demircan, Ali b. Ebî Tâlib Dönemi ve Ehl-i Beyt, s. 49.

⁵⁴ Hamidullah, s. 126.

⁵⁵ Tabatabâi, Ömer b. el-Hattâb'ı yaralayan Ebû Lü'lü' isimli kölenin İranlı olduğunu özellikle belirtmiştir. Bkz. Tabatabâi, *İslam'da Şia*, s. 53.

⁵⁶ Ömer b. el-Hattâb'ın ölümü ve söz konusu komisyon hakkında oldukça geniş malumat için bkz. İbn Sa'd, III. 57-58; 254-350. Ayrıca bkz. Fayda, Mustafa, "Ömer", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 44-51.

⁵⁷ İbn Sa'd, III, 59.

⁵⁸ Bkz. Meclisi, XVII, 416-417; XVIII, 109-110; XIX, 71-72.

kaynaklarda Hz. Fatıma'nın babasından kalan mirası istemek için halifeye gittiğinde "Peygamberlerin miras bırakmayacağı, terekenin sadaka hükmünde olduğu"⁵⁹ cevabı ile karşılaşmasına değişik yorumlar getirilmiştir. En-Neml, 27/16, Meryem, 19/5-6 ayetleri gereği Ebû Bekir'in bu sözünün Kur'an ile çeliştiği ve haklı çıkmak uğruna hadis uydurduğu eleştirilerin başında yer almıştır.⁶⁰ Bir yandan da bu olay, Şia'nın imamet anlayışının bir parçası olan masumiyet ile bağdaştırılmış ve Hz. Fatıma'nın masum olması gerektiği için ona muhalefet etmenin caiz olmadığı ve Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'nin böyle bir şeye yeltendiği ifade edilmiştir.⁶¹ Şii rivayetlere göre Fedek arazisi sebebiyle halife ile tartışan Hz. Fatıma, vefat edinceye kadar halife ile konuşmamış; üstelik cenazesine Ebû Bekir ve Ömer'in namaz kılmamasını vasiyet etmiştir.⁶²

Fedek arazisi meselesi Şia nezdinde son derece önemli bir konu haline gelmiştir. Öyle ki, bu mesele dolayısıyla Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'nin gazap olunan, sapık, ateş ehli olduğu iddia edilirken bir yandan da Hz. Fatıma'yı kızdırdığı için hilafeti değil, laneti hak ettiği şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır. Kummî, Tefsir'inde: "*Allah ve elçisini incitenler var ya, Allah onları dünyada da ahirette de lanetleyip rahmetinden uzaklaştırmış; ayrıca onları zelil ve perişan edici bir azap hazırlamıştır.*"⁶³ ayetinin Ali b. Ebî Tâlib'in karşısında olan, Hz. Fatıma'nın hakkını yiyen ve ona eziyet eden herkes hakkında indiğini söylemiştir. Bu arada Kummî, Hz. Peygamber'den: "Ben hayatta iken Fatıma'ya eziyet veren ben öldükten sonra da ona eziyet etmiş gibidir. Ben öldükten sonra ona eziyet eden de ben hayatta iken ona eziyet etmiş gibidir. Ona eziyet eden bana eziyet etmiş, bana eziyet eden Allah'a eziyet etmiştir." şeklinde bir nakilde bulunduktan sonra böyle kimselerin de bu ayet kapsamında olduğunu ifade ederek ayrıca bir sonraki ayette "Bir de mü'min erkek ve mü'min bayanları incitenler" ibaresinde geçen incitilen kimselerin de Ali b. Ebî Tâlib

⁵⁹ Buhârî, "Ferâiz", 85, 3.

⁶⁰ Hillî, *Keşfu'l-Murâd*, 398.

⁶¹ eş-Şerif el-Murtazâ, Ali b. Hüseyin el-Musevî, *eş-Şâfi fi'l-İmâme*, Muessesetu İsmâiliyyân, II. Baskı, Kum 1410, 94-97.

⁶² Meclisî, XXVIII, 304-305.

⁶³ Ahzab, 33/57.

ile kızı Fatıma olduğunu belirtir. Böyle bir vebale girenler için de ayetin sonunda yer alan “işte böyleleri çok büyük bir iftira ve düpedüz bir günah işlemiştir.” tehdidini de özellikle ifade eder. Bu yorumlama biçiminde Kummî, üstü kapalı bir şekilde, bilhassa Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe’ye ve sonra da diğer iki halife ile taraftarlarına gönderme yaptığı ortadadır.⁶⁴

Sünnî kaynaklarda yer alan, Hz. Peygamber’in hastalığı esnada, namazları kıldırmak üzere Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe’yi görevlendirdiği⁶⁵ yönündeki rivayetlere karşı tutumu, diğer konularda olduğu gibi, son derce ideolojiktir. Bu tarz haberlerin ya uydurma olduğunu iddia ederek kendi alternatif rivayetlerini öne sürmüş ya da bu rivayetleri yorumla yolunu tercih etmiştir. İlk tutumu namaz için görevlendirilen kişinin Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe değil, Ali b. Ebî Tâlib olduğunu söylemek şeklindedir.⁶⁶ Ayrıca Ebû Bekir’e namaz kıldırmasını Peygamber değil, kızı Aişe’nin söylediğine ve hatta babasının kıldırması için çaba sarf ettiğine yönelik rivayetler aktarılmıştır.⁶⁷ Bu tutum Şia’nın alternatif rivayetler serdetme yönünü öne çıkarmaktadır. İkinci yönüme uygun olarak Şia, Sünnî rivayetler üzerinden yorum yaparak bu rivayetleri: “Ebû Bekir’in namaz için imam olması, halife olacağı anlamına gelmiyor. Eğer namaz kıldırmak önemli olsaydı Ebû Bekir Peygamber’den de üstün olurdu”⁶⁸ şeklinde değerlendirmenin yanı sıra: “demek ki, facirler arasında namaz kılmaya cevaz var” şeklinde de ilginç bir değerlendirmede bulunmuştur.⁶⁹

Şia, Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe’nin dinden dönenler ve zekat vermeyenlerle savaşmasını da eleştiri konusu yapmıştır. Hz. Peygamber vefat ettikten sonra yeni halife Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe’nin savaş açmış olduğu ridde ehli/dindenler dönen şeklinde isimlendi-

⁶⁴ Kummî, II, 196. Fedek meselesi hakkında geniş bilgi ve konunun değerlendirilmesi için bkz. Arı, s. 220-234.

⁶⁵ İbn Sa’d, II, 191-198. Ayrıca bkz. Fayda, Mustafa, “Muhammed”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 421.

⁶⁶ Meclisî, XXVIII, 109-111.

⁶⁷ Meclisî, XXII, 467-469.

⁶⁸ Meclisî, XXVIII, 167.

⁶⁹ İbn Şâzân, 346-348.

renlerin bir kısmı seçime ve dolayısıyla Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'nin seçilmesine karşı oldukları için bu şekilde isimlendirilmişlerdir. Bir kısmı da zekat vermekten kaçındığı için dinden dönmekle itham edilmişti. Halbuki Muaviye, Talha ve Zübeyr de Ali b. Ebî Tâlib'e zekat vermemesine rağmen kimse onlar hakkında ridde iddiasında bulunmadı.⁷⁰

Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'nin Şia tarafından eleştirildiği bir diğer husus da Kur'an'ın toplatılması meselesidir. Zira Kur'an Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe döneminde Zeyd b. Sabit başkanlığındaki bir heyet tarafından bir araya toplanarak Mushaf haline getirilmiştir.⁷¹ Kuleynî'nin naklettiğine göre Muhammed Bakır, Kur'an'ın toplatılması ile ilgili olarak şunları söylemiştir: "Hiç kimse Kur'an'ın tamamını topladığını iddia edemez. Çünkü Kur'an sadece Ali b. Ebî Tâlib ve ondan sonraki imamlar tarafından toplanabilmiştir. Bunun dışında Kur'an'ı indiği şekliyle topladım diyen yalan söylemiştir."⁷² Şia'nın imamet anlayışını yansıtmakla beraber bu imamet algısından kaynaklanan rivayetlerin Şii eserlerde oldukça fazla olduğunu söylemek mümkündür.⁷³

Genel olarak Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'nin Şia tarafından eleştirildiği diğer hususlar: Halid b. Velid'in Malik b. Nuveyre isimli kişiyi katledip o gece hanımıyla beraber olmasına rağmen halifenin: "*Devletin böyle komutana ihtiyacı var.*" deyip herhangi bir ceza uygulamaması ve bir de Humusun Hz. Peygamber'in yakınlarına/Ehl-i Beyt'e verilmesini yasaklamasıdır.⁷⁴

Ömer b. el-Hattâb ile ilgili olarak da Şia'nın ağır ifadeleri ve tenkitlerine rastlamak mümkündür. Kırtas hadisesinde Hz. Peygamber'in vasiyet yazma isteğini Ömer b. el-Hattâb'ın engellemiş olduğu

⁷⁰ İbn Şâzân, s. 182-183. Ayrıca bkz. Arı, 238-241.

⁷¹ Buhârî, "Fezâilu'l-Kur'an", 66,3.

⁷² Kuleynî, I, 228.

⁷³ Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Yılmaz, Musa Kazım, "*Şia'nın Kur'an İlimleriyle İlgili Görüşleri*", Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu, İstanbul 1993, s. 163-189; Goldziher, Ignaz, *İslam Tefsir Ekolleri*, (çev. Mustafa İslamoğlu), Denge Yayınları, İstanbul 1997, s. 303-313.

⁷⁴ Bkz. İbn Şâzân, 133, 178-180; Şerif Murtaza, IV, 163-167. Ayrıca bkz. Tabatabâi, *İslam'da Şia*, 51.

rivayetleri Allâme Meclisi'nin: "Bu olay Ömer'e küfür ve inat olarak yeter. Onu halife ve imam olarak görenler için de cehalet ve sapıklık olarak yeter."⁷⁵ şeklinde bir değerlendirme yapmasına sebebiyet vermiştir.

Hız. Peygamber'in vefat haberi karşısında Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'nin: "Hiç şüphesiz sen de öleceksin, onlar da ölecek!"⁷⁶ ayetini okuması ve Ömer b. el-Hattâb'ın da: "Sanki bu ayeti hiç işitmemişim" demesi Şia tarafından tenkit edilmektedir. Ömer b. el-Hattâb'ın hiç Kur'an okumadığı, ayetler üzerinde hiç düşünmediği yönünde yorumlar yapılmıştır. Peygamber'in ölmediğine yönelik sözleri ise hayretle karşılanmıştır. Bu gibi sebepler yüzünden imam olamayacağı, imamete layık olmadığı ifade edilmiştir.⁷⁷

Şia, siyasî hakimiyet hırsıyla dolu olan Ömer b. el-Hattâb'ın hilafetinin önceden beri planlanmış olmasından dolayı da batıl olduğunu iddia etmektedir. Şerif Murtaza, Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'nin kendisinden sonra Ömer b. el-Hattâb'ı halife olarak tayin etmesini daha önce yapılmış bir anlaşmayla gerekçelendirmiştir. Şerif Murtaza'ya göre, bu anlaşma Sakife toplantısında Ali b. Ebî Tâlib'i halifelikten uzaklaştırmak için yapılmıştı. Ömer b. el-Hattâb, Ali b. Ebî Tâlib'in hilafetine engel olabilmek için Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'yi halife olarak kabul etmişti. Aksi taktirde Ömer, kendini tercih eder ve halife olabilmek için elinden geleni yapardı. Zaten Ömer, Ebû Bekir'den sonra kendisinin halife olması şartıyla bu anlaşmayı kabul etmişti.⁷⁸

Şia, Fedek arazisinin miras olarak verilmesi hususunda Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'nin fikrini etkilediği yönünde eleştiriler alan Ömer b. el-Hattâb'ın,⁷⁹ ayrıca Şii rivayetlerde, Ali b. Ebî Tâlib'i son derece kışkırdığına dair haberlere rastlamak mümkündür. Mesela: "*Sizin gerçek dostlarınız sadece Allah, O'nun elçisi ve bir de Allah'ın emirlerine tam anlamıyla boyun eğerek namazlarını devamlı ve özenli şe-*

⁷⁵ Meclisi, XXII, 474-475.

⁷⁶ Zümer, 39/30.

⁷⁷ Hilli, *Keşfu'l-Murâd*, s. 403.

⁷⁸ Şerif el-Murtaza, IV, 126.

⁷⁹ Kummî, II, 155-156.

kilde kılan, zekatlarını veren mü'minlerdir."⁸⁰ ayetinin son kısmının namazda yüzüğünü tasadduk etmesi sebebiyle Ali b. Ebî Tâlib'den bahsettiğini söyleyen Şia'ya göre, Ömer b. el-Hattâb da kendisi hakkında ayet nazil olması için rüku' halindeyken kırk tane yüzük tasadduk etmiştir.⁸¹ Bunun gibi bir çok rivayette Ömer b. Hattâb'ın Ali b. Ebî Tâlib'i kışkandığı anlatılmaya çalışılmıştır.⁸²

Ali b. Ebî Tâlib'in kızı Ümmü Gülsüm'ün Ömer b. el-Hattâb ile evli olmasını hazmedemeyen Şia, söz konusu evliliğı dahi yorumlayarak eleştiri konusu yapmıştır. Şia'ya göre bu evlilik, Hz. Peygamber'in amcası Abbâs'ın zorlamasıyla oluşmuştu ve Ümmü Gülsüm bu evlilikten hiç de hoşnut değildi. İlgili rivayet Kuleynî'nin el-Kâfi'sinde yer almakta ve Cafer es-Sâdık'ın dilinden aktarılmaktadır.⁸³

Ömer b. el-Hattâb'ın kendisinden sonra halife seçimi için bir şûrâ komitesi oluşturması da Şia tarafından ciddi eleştirilere tabi tutulmuştur. Şia, Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'yi kendisinden sonra başa geçecek olan halifeyi bizzat belirlemesi nedeniyle eleştirirken, Ömer b. el-Hattâb'ı da şûrâ komitesi oluşturması sebebiyle tenkit etmiştir. Çünkü Şia'ya göre; bir kimseyi dolaylı veya dolaysız yoldan tayin etme arasında hiçbir fark olmadığı için Ömer de, Ebû Bekir gibi, kendisinden sonra şûrâ adı altında halifeyi kendisi tayin etmiştir.⁸⁴

Bu anlattıklarımız dışında Ömer b. el-Hattâb'ın çok mühim olmamakla beraber yine de özellikle eleştirildiğı hususlar; Hadislerin yazılması ile ilgili tutumu, birtakım şahsî özellikleri, ahkam bilgisi ve bazı hukukî uygulamalarıdır.⁸⁵ Ancak şunu belirtelim ki, Şiî zihniyet, Ali b. Ebî Tâlib'in önünde gördüğü herkesi gerekli gereksiz her konuda eleştirecek materyal bulmada sıkıntı çekmemiştir. Ali b.

⁸⁰ Maide, 5/55.

⁸¹ Meclisî, XXXV, 183-184.

⁸² Bkz. Meclisî, XXXVIII, 246-247; XXVIII, 220-222.

⁸³ Kuleynî, V, 346-347.

⁸⁴ Şerif Murtaza, IV, 199-205.

⁸⁵ Burada fazla teferruata girmenin daha uygun olacağı kanısıyla eleştirilen diğer hususların ana başlıklarını vermekle yetindik. Konu hakkında geniş malumat için bkz. Arı, 277-430.

Ebî Tâlib'in imametinin engelleri arasında başrolde yer alanlardan birisi olan Ömer b. el-Hattâb da, bu durumdan haddinden fazla nasibini almıştır.

5. Osman b. Affân Dönemi: Osman b. Affân'ın (35/656) ilk uğraştığı sorun, Ömer b. el-Hattâb'ın oğlu Ubeydullah b. Ömer meselesi olmuştu. Zira Ubeydullah b. Ömer, babasının katlinden dolayı Ebu Lü'lü'e yakınlıkları sebebiyle Hürmüzan, Cüfeyne ve Ebu Lü'lü'n kız çocuğunu da katletmiş ve neticede hapse atılmıştı. Çoğunluk, Osman b. Affân'ın kısas yapmasını beklerken, Halife Osman b. Affân Ubeydullah'ı affetmişti. Toplumda “*adaletin yerini bulmadığı*” şeklinde yankı uyandıran bu olay karşısında, durumu hazmedemeyen Ali b. Ebî Tâlib, Ubeydullah'ı tehdit etti. Ali b. Ebî Tâlib, halife olduğu zaman Ubeydullah Şam'a, Muâviye b. Ebî Süfyan'ın (60/680) yanına kaçmış ve nihayet Sıffin'de Ali b. Ebi Tâlib'e karşı savaşırken ölmüştü.⁸⁶

Hemen belirtelim ki, Ali b. Ebî Tâlib Haşimoğullarından, Osman b. Affân da Ümeyyeoğulları'ndandı. Ömer b. el-Hattâb bu iki kabile ve diğer kabileler arasındaki rekabeti bildiği için vefatından önce Ali b. Ebî Tâlib, Osman b. Affân, Sa'd b. Ebi Vakkas ve Zübeyr b. Avvam'ı yanına çağırarak: “*Ya Ali, eğer halife olursan, Benî Haşim'i insanların boynuna bindirme! Ya Osman, eğer sen halife olursan, Benî Ebî Muayt'i⁸⁷ insanların boynuna bindirme! Ya Sa'd, sen halife olursan akrabalarını insanların boynuna bindirme!*”⁸⁸ şeklinde nasihatte bulunmuştu.

Ömer b. el-Hattâb ileri görüşlülüğü ile komisyondakileri kavmiyetçiliğe karşı her ne kadar ikaz etse de, Osman b. Affân (35/656) döneminde hep Ümeyye oğulları önplanda olmuştu. Mevcut makamlarda genel itibarıyla aynı kabilenin mensuplarının bulunması

⁸⁶ Bkz. Ya'kübî, s. 171; Minkârî, Nasr b. Müzâhim, *Vak'atu Siffin*, Mevki'u Ya'sûb, Mısır 1382/1962, s. 186.

⁸⁷ Burada kastedilen muhtemelen Osman b. Affân'ın üvey babası Ukbe b. Ebî Muayt'ın akrabalarıdır. Çünkü Osman b. Affân'ın babası Affân'ın ölümünden sonra annesi Erva'nın, Ukbe b. Ebî Muayt isimli şahısla evlendiği bilinmektedir.

⁸⁸ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, c. I, s. 469.

ve ayrıca bu kimselerin kendilerine verilen yetkileri aşmaları, insanları/kabileleri tahkir etmeleri, beytülmalî keyfi kullanımları vb. zafiyetler Haşimîler'i olduğu gibi diğer kabileleri de oldukça rahatsız etmişti.⁸⁹

Osman b. Affân'ın yöneticilik tecrübesinin olmaması, hayatı boyunca ticaretle meşguliyeti ve yaşının ilerlemiş olması yönetimde boşluk oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu boşluktan en fazla istifade eden de hiç şüphesiz kendi kabilesi Ümeyye oğulları'dır. Özellikle de pek sevilmeyen bir kimse olan kayınbabası Mervan b. Hakem'i kâtip olarak yanına alması, Mısır'dan gelen vergiyi Mervan'a vermesi insanlarda "*yönetimde Osman b. Affân'dan çok Mervan söz sahibî*" düşüncesine mahal vermekle beraber Cahiliyye'den kalma eski düşmanlıklarını uyandırmış ve insanların Osman b. Affân'dan soğumasına neden olmuştur.⁹⁰

Osman b. Affân'ın Kufe'ye vali olarak tayin ettiği ana bir kardeşi Velid b. Ukbe, şarap düşkünü çıkınca halk ayaklanıp halifeye şikâyette bulundu. Halife durumu inceledi ve iddianın doğruluğunu gördü. Bunun üzerine Velid'i görevden alarak onun yerine Sa'd b. As'ı Vali olarak tayin etti. Halk, Sa'd'ı başta kabul etmese de Halife'nin kararında ısrarlı olduğunu gördükleri için kabul etmek zorunda kalmış oldu. Sa'd, ortamı düzenlemek, gerginliği giderip sükûneti sağlamak yerine toplantılarda sürekli olarak Kureyş asabiyetini savununca bizzat huzursuzluğun sebebi olmuştu. Olaylar zuhur etmeye başlayınca Osman b. Affân müdahalede bulunmuş ve Sa'd'ı haklı gördüğü için Kufe'nin ileri gelenlerini, Şam'a eğitilmeleri için sürmüştür. Böylelikle Vali'nin yerine Kufe halkı cezalandırılmış olmaktadır.⁹¹

Osman b. Affân'ın Mısır'a tayin ettiği Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh (36/657) daha önce irtidat etmiş hatta hakkında Peygamber tarafından ölüm fermanı verilmiş sonra da tekrar Müslüman olmuş

⁸⁹ İbn Sa'd, III, 60; Ayrıca bkz. Çağatay- Çubukçu, s. 47.

⁹⁰ İbn Sa'd, III, 60; Ya'kûbî, s. 172. Ayrıca bkz. Yiğit, İsmail, "Osman", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 438-442; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, s. 142-144.

⁹¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmül*, II, 2; Ya'kûbî, s. 172; Ayrıca bkz. Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, s. 146-147.

bir kimsedir. Bu sebeple halk tarafından pek sevilmeyen ayrıca güvenilmeyen bir kimseydi. Buna rağmen Osman b. Affân, Abdullah'ı Mısır'a Vali olarak tayin etmişti. Yönetimden rahatsız olan bir grup gelip valiyi Halife'ye şikâyet etmişti. Abdullah, kendisini şikâyet edenleri Halife'den öğrenip onları dövdürerek cezalandırmıştı.⁹² Bu durum Halife'ye olan güveni sarstığı gibi otoritesini de zedelemişti.

Ka'b isimli sahabinin Osman b. Affân'ı eleştirmesi ve Mervan'ın Osman b. Affân'ı kışkırtması üzerine Ka'b'a on kırbaç vurulması emrini veren Osman b. Affân, itibarını gittikçe kaybetmekteydi. Hatta İbn Mes'ud'un Osman b. Affân'ın kanını helal saymasının yanı sıra Osman b. Affân'ın halife olmasını sağlayan Abdurrahman b. Avf'ın bile arada yaşanan bazı problemlerden ötürü ona cephe aldığından ve kanını akıtmayı düşündüğünden bahsedilir. Hatta öyle olmuştur ki, Abdurrahman hasta iken kendisini ziyarete gelen Osman b. Affân ile konuşmamış ve cenaze namazını onun *kıldırmasın*ı vasiyet etmiştir. Bu vasiyet gereğince Abdurrahman vefat ettiğinde, Osman b. Affân'dan habersiz Ammar b. Yâsir onun cenaze namazını kıldırması. Aynı şekilde Mikdad b. Esved'in de cenaze namazını kıldırma isteyen Ammar'a, Osman b. Affân izin vermemiş ve onu azarlamıştı.⁹³

Bütün bu ve benzeri olaylar karşısında ideal imam özlemi çeken birçok kimse, derdini Ali b. Ebî Tâlib'e anlatmayı tercih etmişti. Olayın ciddiyetinin başından beri farkında olan Ali b. Ebî Tâlib de, Osman b. Affân'a *ümme'tin öldürülen imamı olmaması* uyarısında bulunduysa da Osman b. Affân, onun halife olmak istediği için meseleleri abartabileceğini düşünmüş ve söylenenlere pek kulak asmamıştı. Nihayet H. 33 yılında Amr b. Zürara'nın başını çektiği bir grup Osman b. Affân'ın azledilip Ali b. Ebî Tâlib'e biat edilmesi gerektiği propagandasıyla isyan edince Osman b. Affân, onları Şam'a sürmüş ve geçici olarak isyanı bastırmıştı. Fakat çok geçmeden h. 34. yılda bir grubun temsilcisi olarak seçilen Amr b. Abdillâh et-Temimî isimli şahıs, Osman b. Affân'a hilafeti terk etmesi noktasın-

⁹² Nâşî el-Ekber, s. 15; Ayrıca bkz. Akpınar, Yusuf, *Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in Hayatı*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Sivas 2007, s. 23 vd.

⁹³ Ya'kübî, s. 174; Ayrıca bkz. Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, s. 150-152.

da uyarılarda bulununca Osman b. Affân, valileriyle toplantı düzenledi. Durumun tehlikeye doğru gittiğini fark eden Muâviye b. Ebî Süfyân, Halife'ye Şam'a gelmesi konusunda ısrar etse de onu ikna edememişti.⁹⁴

Hicri 35. yılda Mısır, Kufe ve Basra'dan olmak üzere toplamda takriben 900 kişilik bir grup, Osman b. Affân'a gelip valileri görevden alması için diretmış ve Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib'den yardım istemek zorunda kalmıştı. Ali b. Ebî Tâlib ortamı yatıştırarak Osman b. Affân'ın Valilerini görevden alacağına kefil olmuştu. Bu sırada Mervan, Osman b. Affân'dan habersiz; fakat onun mühürüyle, Mısır valisine gelen isyancıları katletmesini yazdığı bir mektubu Osman b. Affân'ın kölesiyle gönderir. Memleketlerine dönen grup, yolda Osman b. Affân'ın kölesini görünce şüphelenip mektubu ondan alırlar. Okudukları karşısında öfkelenen grup, hemen geri döner ve bu defa Halife'nin görevi terk etmesini isterler. Aksi takdirde kendisini öldüreceklerini belirtirler. Bu olay, Osman b. Affân'ı çok zor durumda bırakmıştı; çünkü mektubu kendisi yazdıysa *ihânet* olarak algılanmakta ve eğer yazmadıysa *acizlik* olarak görülmekteydi.⁹⁵

Görevi terk etmek istemeyen Osman b. Affân, Mervan'ın azledilmesine de razı olmamıştı. Bunun üzerine Osman b. Affân'ın evi muhasara altına alındı ve kendisine 20 günlük süre tanındı. Ya görevi terk edecek ya da öldürülecekti.⁹⁶ Bu sırada Ensar'a ikna amaçlı, *Peygamber'in Halife'si için tekrar Ensar/yardımcı olmaları çağrısında bulunulmuş*; fakat her defasında çağrı yapanların *yönetimden nemalandıkları* için Halife'nin lehine çalıştıkları iması yapılmıştı.⁹⁷ Zaten yönetimden hoşnut olmayan Ensar, kendi memleketlerinde bulunan Halife'yi öldüreceklerini bildiren topluluğa karşı durmamıştı. Çünkü meydana gelen bütün bu olaylar yönetimden

⁹⁴ Taberî, *Târîh*, II, 642; Ayrıca bkz. Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, s. 152-155.

⁹⁵ Ya'kübî, 176; Nâşî el-Ekber, 15; Ayrıca bkz. Tabatabâî, *İslam'da Şia*, s. 54-55.

⁹⁶ Taberî, *Târîh*, II, 683-690.

⁹⁷ Taberî, *Târîh*, II, 698; Belâzurî, III, 134; Ayrıca bkz. Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, s. 163.

rahatsız olan kabilelerin Kureyş'e isyanı olarak görülmekteydi.⁹⁸ Neticede miladî 656, hicretin 35. yılında Zilhicce ayının 18'inde Cuma günü isyancılardan bir grup tarafından⁹⁹ evinde öldürülen Osman b. Affân'ın cenazesinin¹⁰⁰, üç gün bekledikten sonra aile efradı tarafından birkaç kişiyle bazı rivayetlere göre cenaze namazı kılınmadan defnedildiği nakledilmektedir.¹⁰¹

Osman b. Affân dönemine genel olarak bakıldığı zaman; sınırları iyice genişlemiş olan devlete Halifenin 70 yaşının üstünde görevi devralması, ashaba karşı tutumu, Kureyş'e ve bilhassa Ümeyye oğullarına tanınan ayrıcalıklar, Kureyş yönetiminden kurtulmak isteyen kabilelerin gayretleri, Osman b. Affân'ın Bedir ve Bey'atu'r-Rıdvan'a katılmaması gibi Hz. Peygamber döneminde meydana gelen olaylarda takındığı tutum, değişik bid'atlar ihdas etmesiyle itham edilmesi, fetihlerin duraklamasına bağlı olarak ganimet gelirlerinin azalması ve doğal olarak meydana gelen ekonomik buhran gibi daha sayılabilecek birçok nedenler insanların yönetime olan güvenini sarsarak husumetin oluşmasına ve sonradan oluşan mezheplerin eleştirisine maruz kaldığı söylenebilir.¹⁰²

Osman b. Affân'ın katlinden sonra Müslümanlar dört ana gruba ayrılmış oldular. Bunlar: Ali b. Ebi Tâlib taraftarları; Hz. Aişe, Talha, Zübeyr, Şam ehli ve Ali b. Ebî Tâlib'e biat edilmesini istemeyenler; Abdullah b. Ömer, Sa'd b. Ebi Vakkas gibi fitneden dolayı evlerinde oturup herhangi bir müslümanla savaşmaktan uzak duranlar; Ebu Musa el-Eş'arî, Ebu Said el-Hudrî gibi Ali b. Ebî Tâlib ve

⁹⁸ Yiğit, "Osman", XXXIII, 422.

⁹⁹ Muhammed Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş* adlı eserinde, Osman b. Affân'ın (35/656) evine Ebü Bekir b. Ebî Kuhâfe'nin (13/634) oğlu Muhammed (38/658) ile beraber bir grup Yahudi'nin girdiğini ve Muhammed'in evden çıkıp gittikten sonra Yahudiler'in Halife'yi katlettiklerini belirtir. Hatta Halife'yi öldüren şahsın Osman b. Affân'ın okuduğu Kur'an'a tekme ile vurduğundan bahseder. Bkz. Hamidullah, s. 147.

¹⁰⁰ Aradaki olayların detayları için bkz. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 8-19.

¹⁰¹ Bkz. İbn Sa'd, III, 68-75; Taberî, *Târîh*, II, 687-689; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 8-19.

¹⁰² Bkz. Demircan, Adnan, "Üçüncü Halife Osman'a Yöneltilen Bazı Eleştirilere Bâkullâni'nin Cevapları", *İSTEM Dergisi*, 2006, y. 4, sy. 8, s. 9-20; Yiğit, "Osman", XXXIII, 442.

Hız. Aişe gruplarından hangisinin hak olduğunu bilmediği için hak ile batıl belli olana kadar savaştan geri duranlardır.¹⁰³

İşte tam bu noktada Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe ve Ömer b. el-Hattâb döneminde sınırlı ölçüde varlığını koruyan Ali taraftarlığı, siyasi anlamda ciddiyetle gelişmeye başlamıştır.¹⁰⁴ Osman b. Affân halife seçildiğinde, hem kendisinin seçileceğini düşünen Ali b. Ebî Tâlib ve hem de onun taraftarları tarafından büyük hayal kırıklığı yaşansa da, ne Ali b. Ebî Tâlib ne de taraftarları, hiçbir şekilde isyan girişiminde bulunmadıkları gibi hiçbir ayaklanmayı da desteklememişlerdir.¹⁰⁵

Medine’de toplu isyan sonucu öldürülen Osman b. Affân’ın katlini, fitnenin uyanması veya fitne kapısının aralanması olarak görmek mümkündür. Ancak Osman b. Affân siyasî hataları sonucu öldürülmesi, mezhepler arası tartışmalarda ayrı bir yeri olan *iman-amel probleminin* nüvelerini göstermesi bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü dönem insanının “Onu öldürerek Allah’a yaklaşıcağız!”¹⁰⁶ şeklinde cümleler sarf etmesi ve bu sebepten halifenin katledilmesi, insanların yönetimden ne kadar rahatsız olduğunun ifadesi olmakla beraber aynı zamanda bu sözler yönetimle ilgili kanaatlerin daha sonra itikadî bir hal alacağına da habercisiydi. Zira bu sözler ve eylemler, dönem insanı nezdinde hatanın/günahın iman ile arasındaki bağı gayet açık bir şekilde göstermektedir.

Şia’ya göre ilk üç halife, Ali b. Ebî Tâlib’in hakkını gasp ettikleri için irtidat etmişlerdir. Hatta bazı rivayetlere göre bir an bile iman etmemişlerdir. Birbiriyle çelişkili gibi görünen bazı rivayetlerde o dönemde sadece üç kişi dışındaki bütün herkesin irtidat ettiğine rastlamak da mümkündür. Söz konusu üç kişi: Mikdad b. Esved, Ebû Zer el-Ğifârî ve Selmân-i Fârisî’dir. Dikkat edilirse bu listede Ammar b. Yasir bile yer almamaktadır; çünkü Ammâr sonradan Ali b. Ebî Tâlib safında yer almıştır.¹⁰⁷ Allâme Meclisi’nin Muhammed

¹⁰³ Nâşî el-Ekber, s. 16-17; en-Nevbahtî-Kummi, s. 17-18.

¹⁰⁴ Öz, Mustafa, “Şia”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX s. 112.

¹⁰⁵ Demircan, Ali b. Ebî Tâlib Dönemi ve Ehl-i Beyt, s. 51.

¹⁰⁶ Taberî, *Tarih*, II, 698.

¹⁰⁷ Meclisi, XXVIII, 94-96, 236-237.

Bakır'dan: “Hz. Peygamber vefat ettikten sonra insanlar Cahiliye ehli oldular.” dediğini naklederek Cahiliye hayatının geri döndüğünü ve insanların tekrar imandan uzaklaştığını anlatmak istemiştir.¹⁰⁸

Şia'nın “ahmak yaşlı” anlamında bir kelime olan Na'sel ve Asken gibi vasıflarla andığı Osman b. Affân'ın¹⁰⁹ Hz. Peygamber'in kızları ile evli olmasına tahammül edemeyen Şia'nın, bu konuya da değişik yorumlar getirdiğini görmekteyiz. Şia'ya Osman b. Affân'ın Hz. Peygamber'in kızları olan Rukayye ve Ümmü Gülsüm ile yaptığı bu evlilikler ya batıldır ya da Hz. Peygamber, halkına: “İşte kızlarım. Sizin için en uygun olanı onlarla evlenmenizdir.”¹¹⁰ diyen Lut (a.s.) gibi davranmıştır. Hatta Şeyh Sadük (381/991), Osman b. Affân'ın Ümmü Gülsüm ile olan evliliğinde hiçbir şekilde zifafa giremediğini, Ümmü Gülsüm'ün buna müsaade etmediğini ve bu sebepten şiddete maruz kaldığını söyler.¹¹¹ Cafer es-Sadık'tan nakledildiğine göre, Ümmü Gülsüm kocası tarafından dövülerek öldürülmüştür.¹¹² Rukayye ile ilgili olarak ise Allâme Meclisî, Rukayye'nin Hz. Peygamber'in öz kızı olmadığını bilakis evlatlığı olduğunu iddia etmektedir.¹¹³ Çünkü Şia, imamet anlayışı gereği Osman b. Affân'ı münafık olarak görülmekteydi. İmamet anlayışına göre Peygamber soyunun günahsız/masum olduğuna inanan Şia, Hz. Peygamber'in iki kızının, Osman b. Affân ile evli olmasını başka türlü izah edemezdi. Şia, inancını çelişkiden kurtarmak için Ümmü Gülsüm'ün, karı koca hayatı yaşamadığını; Rukayye'nin de, Peygamber'in soyundan olmadığını iddia etmek zorunda kalmıştı.

Şia'nın erken dönem müfessirlerinden olan Ali b. İbrahim el-Kummî'nin (324/935) *Tefsîr*'ine baktığımız zaman ikaz ve kınama içeren bir çok ayetin sebab-i nüzulünde Osman b. Affân yer aldığını görmekteyiz. Kummî, “İslam'a girmiş olmalarını senin başına kakı-

¹⁰⁸ Meclisî, XXVIII, 255.

¹⁰⁹ İbn Şâzân, 260-261; Tefsîru'l-Kummî, II, 322; Şeyh Mufid, Muhammed b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Cemel ve'n-Nusre li-Seyyidi'l-İtre fi Harbi'l-Basra*, el-Mektebetu'd-Dâvirî, Kum trz., s. 78.

¹¹⁰ Hud, 11/78.

¹¹¹ Şeyh Sadük, Muhammed b. Ali b. Bâbeveyh el-Kummî, *el-Hisâl*, (tsh. Ali Ekber el-Ğifârî), Kum 1403, 404-405.

¹¹² Meclisî, XXII, 158-60.

¹¹³ Meclisî, XXII, 164-166.

yorlar”,¹¹⁴ “Münafıklığı tercih eden insanlar, “Biz Allah’a da elçisine de itaat ettik” derler fakat sonra onların bir kısmı bu sözlerine rağmen iman ve itaatten yan çizer. Böyleleri kesinlikle mü’min değildir.”¹¹⁵ gibi aleyhe çevrilebilecek ayetlerden kastedilenin Osman b. Affân olduğunu iddia etmiştir.¹¹⁶

Osman b. Affân Bedir ve Bey’atur-Rıdvan’a katılmamasını eleştiren Şia¹¹⁷, onun halifeliği sırasında akrabalarına tanıdığı toleransı da ciddi anlamda eleştiri konusu yapmıştır. Gerçi bu eleştiri Sünnî müelliflerce de yapılmıştır. Zira İbn Sa’d *Tabakât*’ında Osman b. Affân akrabalarına devlet hazinesinden verdiği malları sıla-i rahim kılıfıyla Allah adına verdiğini söyler ve hatta bir defasında: “Ebû Bekir ve Ömer, kendi hakkı olan malları terk etmişlerdi. Ben ise hakkım olanı alıp akrabalarımaya taksim ettim.” dediğini ve insanların bundan son derece rahatsız olduğunu anlatır.¹¹⁸ Şii müellifler de Osman b. Affân’ın akrabalarına devlet hazinesinden büyük oranda mal tahsis etmesinden ve önemli makamlara akrabalarını yerleştirmesinden hoşnut olmamışlardır. O dönemde Ali b. Ebi Tâlib’in kendisi ve Ammâr b. Yâsir gibi Ali taraftarı olan kişilerin de Osman b. Affân’ı bu konuda ikaz ettiklerini; fakat Osman’ın onları dinlemediğini ifade etmişlerdir.¹¹⁹

Osman b. Affân döneminde gerçekleşen bir diğer olay Ebû Zer el-Ğifârî ile ilgiliydi. Şam’da Vali Muâviye b. Ebi Süfyân ile Tevbe Suresi 34. ayet hakkında tartışıp, Valiyi eleştiren Ebu Zer’i Halife, Medine’ye çağırması ve onu haksız bulmuştu. Valisinden yana olan Osman b. Affân, Ebu Zer’in kendi isteği üzerine Rebeze’ye gitmesine müsaade etmişti. Bu olay daha sonra *valiye karşı geldiği için sürgün gönderildi* şeklinde algılanmıştı. Ebu Zer’in Rebeze’de vefat etmesi¹²⁰ de ayrı bir travma etkisi yapmıştı.

¹¹⁴ Hucurat, 47/19.

¹¹⁵ Nur, 24/47-50.

¹¹⁶ Bkz. *Tefsîru’l-Kummî*, II, 322;107.

¹¹⁷ Hillî, *Keşfu’l-Murâd*, 407.

¹¹⁸ İbn Sa’d, III, 60.

¹¹⁹ Bkz. Hillî, *Keşfu’l-Murâd*, s. 405-407; Şeyh Mufid, *el-Cemel*, 100-103.

¹²⁰ İbn Sa’d, IV, 218; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, I, 493; Ya’kübî, s. 175.

Şia'ya göre ise ilk Şiiler'den Ebû Zer el-Ğifârî, Ebu Zerr aslında toplumda zayıfları temsil eden bir kişilikti. Hz. Peygamber'in en dürüst sahabesi ve Ali b. Ebî Tâlib'in en yakın dostudur. Bu sebeple Şia, Osman b. Affân'ın Ebu Zer'e karşı bu tavrını özellikle eleştirmiştir.¹²¹ Çünkü Şia'ya göre Ebû Zer muhalefet edilmemesi gereken bir kişiydi ve Hz. Peygamber'in iltifatına mazhar olmuştu. Şerif Murtazâ (436/1044), konuyla ilgili olarak konu içerisinde Hz. Peygamber'in Ebû Zer için: "Gök ve yer arasında Ebû Zer'den daha doğru sözlü kimse yoktur" dediğini Ali b. Ebî Tâlib'den nakleder. Osman b. Affân'ın, Peygamber'in dahi bu şekilde övdüğü birini, Yahudilikten dönüp sonradan Müslüman olan Ka'b b. Ahbâr ile olan tartışmasından dolayı önce Şam'a sürgün ettiğini; orda Muaviye ile olan tartışmasından dolayı Medine'ye çağırdığını, oradan da Rebeze'ye sürdüğünü ifade ederek eleştirilerini dile getirir.¹²² Esasen Şerif Murtazâ'nın naklettiği bu ve benzeri ifadeleri Sünnî kaynaklarda da görmek mümkündür. Hatta İbn Sa'd, bu söze ilaveten: "İsa b. Mer-yem'e bakmak kimi sevindirirse Ebû Zer'e baksın" şeklinde bir rivayete de yer vermektedir.¹²³ Buradaki asıl ihtilaf, Ebû Zer'in Rebeze denilen yere gitme şeklindedir. Sünnî kanaate göre Ebû Zer kendi isteği ile gitmiştir; Şii rivayetlere göre Ebû Zer, halife Osman b. Affân tarafından sürgün edilmiştir.

Genel anlamda Şia'nın, kendi zihniyetini ispat etme adına Ali b. Ebî Tâlib'e yakın gördüğü kişileri haklı çıkarmak için ya kendi kaynaklarında ilginç rivayetlere başvurduğunu ya da var olan tarihi vaka ve şahsiyetleri farklı yorumlama yoluna gittiğini söylemiştik. Ebû Zer ile ilgili rivayetler de bu durumun bir parçasıdır. Ammar b. Yasir'in dilinden: "*Osman'ı öldürdüğümüz gün, o kâfirdi*"¹²⁴ dediğini nakleden Şii alimlerin mantığı da yine aynıdır. Şii zihniyet tarafından, Ebû Zer el-Ğifârî'ye olduğu gibi, Ammar b. Yasir'e de, gerek Hz. Peygamber'in sağlığında gerekse daha sonraki dönemlerde Os-

¹²¹ Şeriatî, Ali, *Mükemmel Bir Cemaat Ali Şiası*, (Çev. Yunus Eralp), Endişe Yayınları, Ankara 1992, s. 16-17; Süt, s. 308; Ya'kûbî, s. 175.

¹²² Şerif el-Murtazâ, IV, 293-300.

¹²³ İbn Sa'd, IV, 214-215.

¹²⁴ Şerif Murtazâ, IV, 289-292; Şeyh Müfid, *el-Cemel*, 196.

man b. Affân'ın hararetli bir muhalifi rolü verilmiş ve buna yönelik bir çok rivayet nakledilmiştir.

Şia, yine kendi zihniyetini ispat etme adına, Ali b. Ebî Tâlib'e karşı duran kişileri veya bu kişilerin eylemlerini haksız çıkarmak için aynı metodu uygulamıştır. Bu durumda Şia, ya kendi kaynaklarında garip rivayetlere ya da var olan tarihî malzemeyi, bazen çelişki dolu olsa da, yorumlama yoluna başvurmuştur. Mesela: Tabatabâi'ye göre, meydana gelen bütün iç kargaşaların, şahsi menfaatten başka maksadı yoktu. Ayrıca Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam ve Hz. Aişe, üçüncü Halife Osman b. Affân'ın katline sebep olan kimselerdi. Bu kimseler, Medine'den diğer taraflara mektuplar yazarak halkı, halifeye karşı ayaklandıranların arasında yer alıyorlardı. Hatta Osman b. Affân'ın katlini, Hz. Aişe öğrendiğinde Halife'ye küfredip sevinç duyduğunu belirtmişti.¹²⁵ Sünnî kaynaklarda rastlanması pek mümkün olmayan bu tarz rivayetlerin benzerleri Şeyh Müfid'de de vardır.¹²⁶ Şeyh Müfid'in de, Tabatabâi gibi, Osman b. Affân'ın ölümünü Talha, Zübeyr ve Aişe'nin istediğine ve desteklediğine yönelik nakillerde bulunması genel olarak Şia'nın tarih okuma biçimi ile alakalıdır. Aslında Osman b. Affân'ın katli konusunda, olaya göz yummaları açısından Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr'in payı ne ise Ali b. Ebî Tâlib'in payı da oydu. Fakat buradaki asıl sorun, katledilen halifenin yerine Ali b. Ebî Tâlib'in gelmesiydi. Ali b. Ebî Tâlib yerine, başka birinin gelmesi durumunda da benzer hadiselerin meydana gelmesinin kaçılmaz olduğunu söylemek mümkündür.

Netice olarak Şia'nın ilk üç halife hakkındaki genel düşüncesini Kuleynî'nin aktardığı rivayetlerle özetleyecek olursak, Kuleynî; Ebû Bekir, Ömer ve Osman'nın Ali'nin imametine/velayetine iman etmedikleri için Muhammed, 47/25. ayeti gereği irtidat ettiklerine; Peygamberden sonra Ali'yi seçmemeleri bakımından Nisa, 4/135. ayet gereği kafirliklerinin netleştiğine ve başkasına biat etmeleri sebebiyle küfürde çok ileri gittiklerine kani olmuştur ve hatta "bu kimse-

¹²⁵ Tabatabâi, *İslam'da Şia*, s. 60-62.

¹²⁶ Şeyh Müfid, *el-Cemel*, 196-202.

lerde iman namına hiçbir şey kalmadı” diyerek bu hususu önemle vurgulamıştır.¹²⁷

6. Ali b. Ebî Tâlib Dönemi: Osman b. Affân’ın vefatından sonra yönetimde beş gün kadar boşluk oluşmuştu. İsyân eden bu grubun şehri yağmalamasından çekinen başta Talha b. Ubeydullah ve Medineliler Mescid-i Nebevî’ye gidip istemediği halde Ali b. Ebî Tâlib’e (40/661) biat ettiler. Aslında Ali b. Ebî Tâlib kendisine teklif edilen hilafeti orada bulunan Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam’a teklif etmişti; fakat ısrarlar üzerine biat almayı kabul etti ve Ali b. Ebî Tâlib böylece halife seçilmiş oldu.¹²⁸ Ali b. Ebî Tâlib’den beklenen, derhal Osman b. Affân’ın katillerine kısas cezasını vermesiydi. Ancak isyancılar şehre hâkim olduğu ve “Onu hepimiz öldürdük!” dedikleri için bu ceza uygulanamamıştı. Ali b. Ebî Tâlib, Halife vasfıyla fitneyi önleyebilmek için hemen valileri değiştirmeye çalışmışsa da Mısır dışında, Şam ve Kufe halkı, valilerinden memnun oldukları gerekçesiyle Halife’nin atadığı yeni valileri geri çevirmişlerdi.¹²⁹

Osman b. Affân’ın kanlı gömleği Şam’a, yani Şam valisi Muâviye b. Ebî Süfyân’a (60/680) götürülmüş ve orada Osman b. Affân için yas tutulmuştu. Muhasara esnasında ortaya çıkmaya cesaret edemeyen Muâviye b. Ebî Süfyân, Osman b. Affân’ın katlinden sonra, meydana gelmiş olan bunca kargaşadan ve netice olarak Halife’nin katledilmesinden Ali b. Ebî Tâlib’i sorumlu tutmaktaydı. Bundan sonra Muâviye b. Ebî Süfyân’ın tüm çabası, Ali b. Ebî Tâlib’e karşı olan güçleri, kabile rekabetinin etkisiyle harekete geçirmek olmuştu. Osman b. Affân’ın gömleğini ve eşi Naile’nin kesilmiş olan parmaklarını camide halka sergileyerek onları Ali b. Ebî Tâlib’e ve Benî Haşim’e karşı kışkırtmalara devam ediyordu.¹³⁰

¹²⁷ Kulaynî, I, 420-421.

¹²⁸ Belâzurî, I, 300-302. Ayrıca bkz. Fığlalı, *İmâmiyye Şiâsi*, s. 78; Tabatabâi, *İslam’da Şiâ*, 62; Askerî, I, 618.

¹²⁹ Taberî, II, 704; Fığlalı, Ethem Ruhi, “Cemel Vak’ası”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 320.

¹³⁰ İbn Sa’d, VI, 24. Ayrıca bkz. Çağatay-Çubukçu, s. 9; Tabatabâi, *İslam’da Şiâ*, s. 63.

Muâviye b. Ebî Süfyân'ın izlediği politika önem arz etmekteydi. Çünkü o, yeni halifeye biat etmediği gibi çevresindekileri de, Osman b. Affân'ın katlinden Ali b. Ebî Tâlib'in sorumlu olduğuna ve katilleri cezalandırması gerektiğine inandırmıştı. Bu sloganı devam ettirdiği müddetçe Muâviye b. Ebî Süfyân güçleniyordu.¹³¹ Ayrıca Muâviye b. Ebî Süfyân, Halife'den katillerin kendisine verilmesini istemesi, onun vali olarak yetkisini aştığını gösteriyordu. Bunun farkında olan Muâviye b. Ebî Süfyân, Şam halkına, İsrâ Suresi 33. ayeti¹³² delil göstererek bu isteğini meşrulaştırmaya çalışıyordu.¹³³ Ali b. Ebî Tâlib, ayetin ona bu yetkiyi vermediğini belirtse de, Muâviye b. Ebî Süfyân için önemli olan Şam halkını inandırmaktı ve bunda başarılı da olmuştu. Şam halkı, Muâviye b. Ebî Süfyân'ın bu siyaseti karşısında Osman b. Affân'ı Ali b. Ebî Tâlib'in öldürttüğüne ve öldürenleri koruduğuna kendini o kadar kaptırmış ki, Ali b. Ebî Tâlib'e karşı savaşmak için Muâviye b. Ebî Süfyân ile ittifak etmişlerdi.¹³⁴

Ali b. Ebî Tâlib halife olduktan sonra, Ömer b. el-Hattâb'ın kurduğu şûrâda Ali taraftarı olan Talha ile Zübeyr, Ali b. Ebî Tâlib'den valilik istemişlerdi. Onlara göre şûrada yer almış olmak halife olabilmeye bile işaretledi. Fakat Ali b. Ebî Tâlib onların bu isteklerine olumlu cevap vermemişti. Buna binaen Mekke'de bulunan Hz. Aişe'nin yanına gidip durumu ona aktarmışlardı. Ayrıca Ali b. Ebî Tâlib'e biat etmek zorunda kaldıklarını söylemeleri, Medine'de insanların Ali b. Ebî Tâlib'e gönülsüz biat edildiği düşüncesini doğurmuştu. Neticede onlar da Osman b. Affân'ın hakkını arama sloganıyla Ali b. Ebî Tâlib'in karşısına geçmişlerdi.¹³⁵

¹³¹ Minkârî, s. 37-42.

¹³² Söz konusu ayette: "Haklı kılan bir sebep bulunmadıkça Allah'ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın! Bununla birlikte her kim haksız yere öldürülürse biz onun mirasçısına katilin öldürülmesini talep etme yetkisi verdik..." buyrulmaktadır (İsrâ, 17/33).

¹³³ Bkz. Minkârî, s. 81.

¹³⁴ Taberî, *Târîh*, III, 70-71.

¹³⁵ Bkz. İbn Sa'd, III, 29-30; Belâzurî, I, 304; Taberî, III, 7; Ya'kûbî, s. 178; Minkârî, s. 17-18; Nâşî el-Ekber, 15.

Duydukları karısında üzülen Hz. Aişe'ye, halk da müminlerin annesi olması hasebiyle¹³⁶ şikâyetler için gelmeye başlayınca daha önceki halife seçimlerinde evinde oturan Hz. Aişe, artık siyasetle meşgul olmaya başlamıştı. Zübeyr, Talha, Hz. Aişe; Yemen Velisi Ya'la b. Münebbih, Mervan b. Hakem ve Abdullah b. Amr ile toplanıp gerekli maddi desteği aldıktan sonra Osman b. Affân'ın kanını istemek üzere Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr'in komutasında 3000 kişilik askerî bir gücün Basra'ya sefere çıkmasına karar verdiler. Bu askeri güç, Basra'ya gidip oranın halkından biat aldı ve Ali b. Ebî Tâlib'e karşı bir savaş planı kurulmaya başlandı. Bunun üzerine Ali b. Ebî Tâlib de 3000/4000 kişilik bir askeri kuvvetle Basra'ya doğru yola çıktı.¹³⁷

Cemel Vak'ası adıyla tarihe geçecek olan bu savaş iki ordunun Miladî 656, Hicrî 36. yılın Aralık ayında bir araya gelmesiyle başlamıştır. Benî Saide'de velayet için birlik olan Kureyş, bu savaşta hilafet meselesi yüzünden çarpışmaktaydı. Savaştan önce yapılan ok atışlarında ölenlere her iki taraf da şehit gözüyle bakmaktaydı. Zübeyr b. Avvam ile Talha b. Ubeydullah'ın öldürüldüğü bu savaşta her iki taraftan da çok sayıda can kaybı vardı. Netice itibarıyla bu savaş, Hz. Aişe tarafının yenilgisi, Ali b. Ebî Tâlib taraftarlarının da galibiyetiyle sonuçlanmıştı. Bu savaşı halife kazansa da Müslümanların birliğine ve halk nezdinde halifenin meşruiyetine büyük zarar gelmişti.¹³⁸

Bu savaş, insanların zihninde birtakım problemlerin oluşmasına sebebiyet vermiştir; çünkü savaşan ve savaşılan ile öldüren ve öldürülenler hep Müslüman olmakla beraber her iki taraf da kendi safında ölenleri şehit ilan etmekteydi. Halbûki Peygamber'in : "*İki Müslüman çarpışursa ölen de öldüren de cehennemdedir.*"¹³⁹ hadisine göre iki taraf da tehlike içerisindeydi. Bir kısmı Peygamber ile savaşlara katılıp cennetle müjdelenmiş olan bu insanların durumu merak konusuydu. Osman b. Affân'ın katlinden sonra bu durum ve

¹³⁶ Ahzab, 33/6.

¹³⁷ İbn Sa'd, III, 30; Belâzurî, I, 305; Fığlalı, "Cemel Vak'ası", VII, 320.

¹³⁸ İbn Sa'd, III, 30; Kummî-Nevbahtî, s. 18.

¹³⁹ Buhârî, "İman", 23, 31; Müslim, "Fiten", 4, 2888; Suyutî, *Câmiu'l-Ehâdis*, hds. no. 1496; İbn Mace, "Fiten", 4, 3939-3941.

ilerde de devam eden olaylar, mezheplerin ayırım noktalarından biri olan iman-amel, kaza-kader, husn-kubh, halku'l-ef'al, salah-aslah, mürtekeb-i kebire gibi Kelâm problemlerin ortaya çıkmasına ve asırlar boyu tartışılmasına zemin hazırlamıştır.

Siyasi olmakla birlikte dini ve itikadi mesele haline getirilen olayların başlangıcı sayılan Cemel Vak'ası hakkında mezhepler tarafından değişik görüşler ileri sürülmüştür.¹⁴⁰ Şia'nın konu hakkındaki görüşlerini aktarmak gerekirse önce, hakkı gasp edilmiş olan Ali b. Ebî Tâlib'in gecikmeli de olsa hakkını alıp *ilk imam* olduğuna inanan Şia'nın imamet anlayışı ile ilgili kısa bir bilgi verelim. Şia'ya göre; imamlar, bütün pislik ve kötülüklerden, küçük yaştan itibaren, bilerek veya bilmeyerek, tıpkı peygamberler gibi masumdurlar/masum olmaları gerekir. Onlar Allah'ın kanunlarını koruyan ve ayakta tutan kimseler oldukları için konumları peygamberler gibidir. Mazlumun intikamını zalimden alması, fesadın ortadan kaldırılması, fitnenin kökünün kazınması için imama ihtiyaç vardır ve bu sebeple imam Allah'ın lütfudur. Halkın haramlardan sakınması, yönetime itaat etmesi, hak ve kanunlara dikkat etmesi, fasıkların cezalandırılması, herkesin hak ettiğini alması yani adaletin yerini bulması ancak ve ancak imam ile sağlanır.¹⁴¹

Şia'ya asıl şeklini/rengini veren *imamet* anlayışı gereği, imamların Peygamberler ile kıyaslanması ve Peygamberlere ait bazı özelliklerin imamlara da nakledilmeye çalışılması söz konusudur. Nübüvvet-İmamet meselesine dair bazı yorumlara göre imamlar rüya halinde iken meleği işiten peygamberler gibidir. İmamet ile nübüvvet arasında sadece terim anlamı açısından bir fark bulunmakta, pey-

¹⁴⁰ Cemel Harbi ile ilgili genel olarak Hariciler ve Şiiler tamamıyla Ali b. Ebî Tâlib'i haklı görürken, muhaliflerini de asi/bağî ve dolayısıyla kâfir olarak görmektedirler. Mu'tezile'ye göre her iki gruptan biri mutlaka haklıdır; fakat bunu bilmek imkân dâhilinde değildir. Ehl-i Sünnete göre genel olarak, bu konu hakkında, "*Kılıçların karışmadığı olaylara dillerin karışmaması*" kaidesi gereğince, tartışmak doğru değil; fakat haklı olan Ali b. Ebî Tâlib'dir. Ancak Ali b. Ebî Tâlib'in muhalifleri Ehl-i Sünnet tarafından, Şia ve Hariciye gibi, tekfir edilmemiş; onun yerine içtihat hatası olarak değerlendirilmiştir (Geniş bilgi için bkz. Yavuz, Yusuf Şevki, "Cemel Vak'ası" (Kelam), *DİA*, İstanbul 1993, VII, 321-322; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 194-199).

¹⁴¹ Hilli, Cemaluddin Ebü Mansur Hasan b. Yusuf b. Ali b. Muhammed b. Muhtahhar, *İmamet*, (terc. Komisyon), Alulbeyt Yayıncılık, 2008, s. 29-39

gamberlik Hz. Muhammed ile sona ermiştir; fakat imamlar bir tür batnî nübüvveti devam ettirmektedirler. Nebi'yi üstün kılan sadece Peygamberliği değil aynı zamanda sahip olduğu imamet vasfıdır. Fakat onun görevi zahiri şekli ile şeriatı bildirmekle sınırlıdır. Bu şeriatın batınını/deruni anlamını açıklamak, hakiki hüviyetine; gerçek anlamına dönüştürmek vazifesi imama aittir. Bu buna göre Peygamberin olmadığı asırlarda imamın olması gereklidir ve insanların kendisine güvenebilmesi için imamların masum olması şarttır.¹⁴²

Çok küçük yaşta iman etmiş olması; bu sebeple hiçbir puta tapmamış olması, asla günaha düşmediğine inanılması ve Hz. Peygamber'in yanında yetişmesi gibi özellikleri dolayısıyla imamların ilki, Ali b. Ebî Tâlib'dir. Şia'nın bu inancı, Ali b. Ebî Tâlib'in insanüstü bir varlık olarak tasavvur edilmesine; ona karşı gelenlerin de zemmedilmesine sebebiyet vermiştir. Hatta Kur'an ayetlerini, imamet eksenli olarak ele alınmasına, mana bakımından iyi ve güzel şeyler anlatan ayetleri Ali b. Ebî Tâlib ve Ehl-i Beyt'in lehine; kötü-lüklere işaret eden ayetlerin ise düşman olarak görülen kimseler ve özellikle ilk üç halifenin aleyhine yorumlanmasına kadar aşırılığa gidilmiştir.¹⁴³ Şii kaynaklarda yer alan: "Ali beşerin en hayırlısıdır" demeyen kafir olur", "Kim benden sonra, Ali'yi halifelikten uzaklaştırırsa kâfir olur. Üstelik Allah ve Peygamberi ile savaşmış olur.",

¹⁴² Bkz. Kuleynî, I, 374-380; Hillî, *İmamet*, 29-30; Reyşehri, Muhammedî, *İmamet ve Rehberiyet Felsefesi*, (Çev. Ünal Çetinkaya), Endişe Yayın-Dağıtım, Ankara 1991, s. 29 vd. Konu hakkında malumat ve değerlendirmeler için bkz. Corbin, Henry, *İslâm Felsefesi Tarihi -Başlangıçtan İbn Rüşd'ün Ölümüne Kadar 1198-*, (Çev. Hüseyin Hatemî), İletişim Yayınları, İstanbul 1986, s. 54-65; Onat, Hasan, "Şii İmâmet Nazariyesi (Kuleynî, Kummî ve Tûsî'nin Görüşleri Çerçevesinde)", *AÜİFD*, Ankara 1992, XXXII, 89-110; Hakyemez, Cemil, "İmamiyye Şiasında İsmet İnancı -İlk Tezahürleri, Teşekkülü ve İtikadileşmesi-", *Marife Dergisi*, Konya 2007, VII/1, 167-192; Bozan, 90-110; Demir, Ahmet İshak, "İmamiyye Şi'asında İmamın Yetkilerinin Fakihlerce Devralınma Süreci", *e-Makâlât*, II/1, (Bahar 2009), s. 44-47. İmamet ve masumiyet inanışlarının İslam öncesi İran kültürü ile bağı hakkında geniş bilgi için bkz. Topaloğlu, Fatih, *Şia'nın Oluşumunda İran Kültürünün Etkisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2010, s. 119-134.

¹⁴³ Şia'nın kendi inanç ve uygulamalarına tefsirden getirdiği dayanaklar ve yorumları hakkında derli toplu malumat için bkz. Öztürk, Mustafa, *Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şia Polemikleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2009, s. 15-334.

“Ey Ali! Sana karşı kin tutup düşmanlık eden, Yahudi veya Hıristiyan olarak ölür.”, “Sana düşman olup da beni sevdiğini söyleyen/zanneden yalancının ta kendisidir.” Peygamber Ali, Hasan, Hüseyin ve Fatıma’ya bakarak: “Sizinle savaşanla savaşır, dost olanla dost olurum.”, “Ey Ali! Sen dünyada ve ahirette en üstün onlasın. Seni seven beni sevmiştir. Beni seven Allah’ı sevmiştir. Sana kin tutup düşman olan bana düşmandır, bana düşman olan Allah’a düşmandır. Sana düşman olanın vay haline!”, “Kıyamette Allah Teala Cebrail’e cennetin önünde oturmasını ve Ali’den izin kağıdı almayan cennete bırakmamasını söyler.”, “...Ali’nin izni olmayan sırat köprüsünden geçirilmeyecektir.” vb şekilde Hz. Peygamber’in diliyle aktarılan aşırı rivayetler/görüşler ve Peygamberlerden dahi üstün olduğunu ima eden Şii bazı rivayetler de, ciddi sorun teşkil etmektedir.¹⁴⁴

Ali b. Ebî Tâlib’in masumiyetini esas alan Şia, Cemel savaşında da onun hatasız olduğunu ve ona karşı gelenlerin de kafir olduğunu düşünmektedir. Bu inancını sağlamlaştırmak adına Şia, Ali b. Ebî Tâlib’in karşısında olan kişileri kıyasıya eleştirmekten hiç çekinmemiş ve en olmadık hakaretlere kadar işi götürmüştür. Bu anlatıklarımızla paralel olarak Şeyh Müfid, *el-Cemel ve’n-Nusre li-Seyyidi’l-İtre fi Harbi’l-Basra* adlı eserinde Ali b. Ebî Tâlib’in karşısında yer alanlar, özellikler Talha, Zübeyr ve Aişe için: “günahkarlar, kalleşler, hainler, dönekler, fasıklar, hak yoldan sapanlar, doğruluktan uzaklaşanlar” gibi hakaretlerden sonra, bu kimselerin Osman b. Affân’ın kanını isteme hakları olmadığı halde onun kanını bahane ederek Ali b. Ebî Tâlib’i kanını akıtmak istediklerini; hatta bu kimselerin öteden beri kafirliklerini gizlediklerini ve şimdi de güç/imkan bulunca izhar ettiklerini ifade ederek; Hz. Peygamber’in bunları bildiğini ve kendisinden sonra Ali’ye bunlarla savaşmasını, onlarla daima mücadele içinde olmasını farz kıldığını ve dolayısıyla onların kanının helal olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁵ “Üçüncü Halife’nin kanını gütme bahanesiyle, Ali’nin (a.s.) hilafet dönemini kapsayan kanlı iç savaşlar meydana getirdiler. Şia’nın görüşüne göre bu iç

¹⁴⁴ Bkz. Meclisî, XXXVIII, 8-12; Hilli, *İmamet*, 147-149.

¹⁴⁵ Şeyh Müfid, *el-Cemel*, 19-20.

savaşlara neden olanların şahsi menfaatlerinden başka bir maksatları yoktu. Üçüncü Halifenin kanını gütme davası, avam halkı aldatma aracından başka bir şey değildi.” diyerek söze başlayan Tabatabâi, devam eden cümleleriyle savaşa asıl sebep olan şeyin beytülmalin taksimi ile ilgili olduğunu iddia etmiştir. Ona göre; Ömer b. el-Hattâb’dan bu yana beytülmal, adaletsiz taksim ediliyordu ve belli bir kesim sürekli olarak hazineden nemalanıyordu. Ali b. Ebî Tâlib halife olduktan sonra adaleti sağlamıştı; ancak bu durum öteden beri ayrıcalıklı olanların, menfaatlerine dokunması sebebiyle, hoşuna gitmediği için ihtilaf ve fitne çıkmıştı.¹⁴⁶

Sıffîn Harbi, Cemel Vak’ası’ndan sonra Ali b. Ebî Tâlib’i bekleyen ikinci büyük problemdi. Zira Cemel Savaşı’ndan haberdar olduğu halde siyasi planlarından ötürü olaylara müdahil olmayan Muâviye b. Ebî Süfyân (60/680) için şimdi yeni siyasî malzemeler peyda olmuştu. Bu savaşa kadar Osman b. Affân’ın kanını isteyen Muâviye b. Ebî Süfyân, Ömer b. el-Hattâb’ın şûrasında yer alan Talha ve Zübeyr’in ölümünden sonra artık Ali b. Ebî Tâlib’in hilafetinin meşru olmadığını ve bu sebeple makamını terk etmesi gerektiğini iddia etmeye başlamıştı. Ali b. Ebî Tâlib ile sert bir üslupla mektuplaşan Muâviye b. Ebî Süfyân’ın isyanı şüpheye mahal vermeyecek şekilde açıktı. Bunun üzerine Ali b. Ebî Tâlib, Muâviye b. Ebî Süfyân meselesini askeri yönden çözmeye karar verdi.¹⁴⁷

Ali b. Ebî Tâlib, kendisine biat edilmediği için; Muâviye b. Ebî Süfyân ise, Ali b. Ebî Tâlib’i meşru halife saymadığı için savaş hazırlığını başlatmıştı. Müslümanlar, Bizans ve İran ordularıyla *Allah’ın adını yüceltmek* gayesiyle tereddütsüz savaşırken şimdi birbirleriyle, üstelik aralarında Hz. Peygamber’in birçok sahabesi yer alırken karşı karşıya geleceklerdi. Yeni bir savaş için her iki taraf hazırlıklarını tamamlamış ve Miladî 657, Hicrî 36-37. yılda Sıffîn denilen yerde karşı karşıya gelmişlerdi. Yapıldığı yere nispetle tarihe *Sıffîn Harbi* olarak geçecek olan bu savaş tüm şiddetiyle devam ederken Ali b. Ebî Tâlib taraftarları zafere yaklaşmışlardı.¹⁴⁸ Askeri

¹⁴⁶ Tabatabâi, *İslâm’da Şia*, s. 60-62.

¹⁴⁷ Taberî, *Tarih*, III, 61-66.

¹⁴⁸ Taberî, *Tarih*, III, 101.

güçle halifeye karşı baş edemeyen Muâviye b. Ebî Süfyân, Amr b. As'ın planladığı bir hile ile savaştan kârlı çıkacaktı. Muâviye b. Ebî Süfyân'ın askerleri, 100 kadar Mushaf'ı kılıçların ucuna takarak savaşı durdurmuş ve sloganik değeri oldukça yüksek olan bu hareketle *Allah'ın hükmünün geçerli* olmasını teklif etmişlerdi.¹⁴⁹ Bedir'e, Beyatu'r-Rıdvan'a katılan sahabelerin yanı sıra Muhacir ve En-sar'dan 2800 civarında sahabenin katıldığı bu savaşta; Muâviye b. Ebî Süfyân tarafından takribî 45.000; Ali b. Ebî Tâlib tarafından 25.000 olmak üzere toplam 70.000 müslüman ölmüştü.¹⁵⁰

Tahkim/Kur'an'ın hakemliği teklifi Ali b. Ebî Tâlib ordusunu iki gruba ayırmıştı. Bir grup savaşa devam etmek isterken diğer grup, Kur'an'ın hakemliğine davet edildikleri için savaşın helal olmayacağı düşüncesiyle muhakemeyi/Kur'an'ın hakemliğini ısrarla istemişti.¹⁵¹ Ali b. Ebî Tâlib, Tahkim teklifinin bir oyun olduğunun farkında olsa da kendi grubundan bu tahkimiyeti kabul etmek isteyenlerin ısrarı ve neticede ölümle tehditleri onu, Muâviye b. Ebî Süfyân'ın bu sinsi teklifini kabul etmesine ve savaşı durdurmasına mecbur bırakmıştı. Böylelikle Ali b. Ebî Tâlib, tahkime razı olmanın hilafetinin meşruiyetine zarar vereceğini bilmesine rağmen, ordusunda ayrılık çıkmasındansa, hakeme razı olmayı tercih etmiş oldu. Buna göre iki tarafı temsil etmek üzere seçilen iki hakem, halifelik meselesini Kur'an'ın hükmüne uygun olarak çözecekti.¹⁵²

Tahkim fikrinin mucidi olan Amr b. As, Muâviye tarafının temsilcisi seçildi. Ali b. Ebî Tâlib ise, Abdullah b. Abbas'ı veya Malik b. Haris el-Eşter'i düşünürken onu tahkimi kabule zorlayanlar bu defa Ebu Musa el-Eş'arî'nin hakem olması noktasında ona baskı yaptılar. Neticede tahkimin kabulündeki gibi yine emiri'l-mü'minin emredilen pozisyonda düşerek Ebu Musa el-Eş'arî'yi kendi grubu adı-

¹⁴⁹ Minkârî, s. 478. Ayrıca bkz. Demircan, Adnan, "Ali b. Ebî Tâlib'i, Tahkimi Kabule Zorlayanlar Üzerine", *İSTEM Dergisi*, 2005, y. 3, sy. 6, s. 54.

¹⁵⁰ Bkz. Ya'kübî, s. 182; Taberî, *Târîh*, III, 101. Ayrıca bkz. Yiğit, "Sıffin Savaşı", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 107-108.

¹⁵¹ Minkârî, s. 478-479.

¹⁵² İbn Sa'd, VI, 25-26. Ayrıca bkz. Fığlalı, *İmâmiyye Şıası*, s. 83-84; Yiğit, "Sıffin Savaşı", s. 108.

na hakem tayin etti.¹⁵³ Bu iki hakem hazırlanan tahkimnâmeğe göre, bir araya gelerek halifelik meselesini Kur'an'a; Kur'an'da bulamazlarsa Sünnet'e başvurarak çözecekti. Bir araya gelen hakemler, halifelik işinden Ali b. Ebî Tâlib ve Muâviye b. Ebî Süfyân'ın uzak tutulmasını kararlaştırmışlardı. İlk önce Ebu Musa el-Eş'arî çıkıp insanlara bu karar gereği Ali b. Ebî Tâlib'in görevine son verildiğini belirtti; fakat daha sonra Amr b. As çıkıp Muâviye b. Ebî Süfyân'ı halife ilan ettiğini bildirince Ebu Musa, ne kadar kandırıldığını söylese de artık faydası olmamıştı. Bunun üzerine Muâviye b. Ebî Süfyân, Suriye'de halifeliğini ilan etmiş oldu.¹⁵⁴

Tahkim hadisesinden sonra Ali b. Ebî Tâlib, tekrar ordusunu Muâviye b. Ebî Süfyân'a karşı toparlamaya çalışmıştı. Bu esnada Ali b. Ebî Tâlib'in ve taraftarlarının kâfir olduğunu söyleyen yeni muhalifi Haricîler'in isyanları, ordunun rotasını değiştirmişti. Zira Haricîler, Ali b. Ebî Tâlib taraftarlarını sırf düşüncelerinden dolayı hunharca katletmeye başlamışlardı.¹⁵⁵ Bunun üzerine Ali b. Ebî Tâlib, Haricî meselesini hallettikten sonra Muâviye b. Ebî Süfyân'a yürümeye karar verdi. 38/658'de vuku bulan çarpışmada Haricîler mağlup oldular. Haricîlerle yapılan irili ufaklı savaşlar neticesinde ordusunun yorgun düştüğünü ve yeni bir savaşa hazır olmadığını gören Ali b. Ebî Tâlib, Muâviye b. Ebî Süfyân'a doğru yürüme kararını iptal etmiş ve Kufe'ye geri dönmüştü. Bir müddet sonra Muâviye b. Ebî Süfyân'a karşı tekrar savaş hazırlığını başlatmıştı. Ancak

¹⁵³ Minkârî, s. 484.

¹⁵⁴ Nâşî el-Ekber, s. 18; Ya'kûbî, s. 183; Yiğit, "Sıffin Savaşı", s. 108.

¹⁵⁵ Ortaya çıkışında dinî veya ilmi herhangi bir rolün bulunmadığı, varlıklarını siyasi iktidara karşı verdikleri mücadele ile sürdüren, düşünceden çok eylemle kendilerini hissettiren Haricîliğin, çıkış itibarıyla kelam mezhebi olmadığı gayet açıktır. Ancak Haricîlerin, her ne kadar devlet başkanının şûrâ ile seçilmesini istemeleri bakımından, çıkışları pratikte siyasi ise de söylemlerini temellendirmek için dinî referanslar kullanmaları (Maide, 5/44; En'am, 6/57; Yusuf, 12/40, 67; Hucurat, 49/9; Nahl, 16/91), dinî kaygı gütmeleri onları zamanla dinî bir fırka haline getirmiştir. Geniş bilgi için bkz. Ya'kûbî, s. 183; Nâşî el-Ekber, 19; Minkârî, s. 517; Fığlalı, "Ali", II, 373; Hizmetli, "İtikâdi Mezheplerin Doğuşu...", s. 665; Kevserî, Muhammed Zahid, "Mezheplerin Doğuşuna Bir Bakış", (Çev. Seyit Bahçiyân), SÜİFD, Konya 2001, sy. 12, s. 45; Turan, Ahmet, "İslâm Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Takip Edilmesi Gereken Yollar", *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu*, Samsun 1989, s. 455; Süt, s. 315.

Ali b. Ebî Tâlib, Hicrî 40./Miladî 661. yılın Ramazan ayında Haricî Abdurrahman b. Mülcem tarafından zehirli bir hançerle sabah namazında yaralanmış ve birkaç gün içinde vefat etmişti.¹⁵⁶ Aslında Haricîler, Ali b. Ebî Tâlib'e yaptıkları gibi Muâviye b. Ebî Süfyân ve Amr b. As'a da suikast planlamışlardı. Ali b. Ebî Tâlib'e gelen İbn Mülcem, görevini yerine getirirken diğer ikisi üstlendikleri vazifeyi başarıyla tamamlayamamışlardı.¹⁵⁷ Ali b. Ebî Tâlib'in vefatını fırsat bilen Muâviye b. Ebî Süfyân da, başta Mısır'ı ve Ali b. Ebî Tâlib'in hâkimiyetinde bulunan birçok yeri ele geçirerek Emevî Devleti'nin temellerini atmıştı.¹⁵⁸

Sıffin Savaşı, İslam Tarihi ve Mezhepler Tarihinin yanı sıra katılanların durumu açısından Kelam ilminin de en önemli meselelerinden biri olmuştur. Zira daha önce Osman b. Affân'ın (35/656) katlinde ve Cemel Savaşı'nda insanların aklını kurcalamaya başlayan soru ve sorunlar, bu son olaylarla ciddiyetini daha da artırmıştı. Politik olayların, politik sonuçları olduğu gibi bir de teolojik yansımaları olmuştu. Sıffin Savaşı ve Tahkim Olayı; bilhassa iman-küfür sınırı, kader ve irade hürriyeti gibi önemli inanç konularının tartışılmasında ve yoğun bir şekilde gündemde kalmasında önemli role sahiptir. Mezheplerin konu ile ilgili tutumlarına bakıldığı zaman siyasi hâdiselerin, itikadî mezheplerce dillendirilerek itikadî/dinî bir hâl aldığı görülecektir.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Ya'kûbî, s. 193; Nâşî el-Ekber, s. 22.

¹⁵⁷ Bkz. İbn Ebi'd-Dünya, Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyân, *Maktele Emîri'l-Mü'ninin Ali b. Ebî Talib*, 1. Baskı, thk. İbrahim Salih, Dâru'l-Beşâir, yrz. 1422/2001, s. 5; Y'akûbî, s. 193.

¹⁵⁸ Fığlalı, Ethem Ruhi, "Ali", *DİA*, İstanbul 1989, II, s. 34.

¹⁵⁹ Zeydiyye ve Mürchie Mezhebine göre, Ali b. Ebî Tâlib, ordusunun dağılmasını engellemek maksadıyla tahkimi kabul etmekle doğru hareket etmiş; fakat hakemler ise, tavırlarından dolayı son derece hatalı davranmışlardır. Mu'tezile ise, konu hakkında kesin hüküm vermekten kaçınmıştır. Çoğunluk, Ali b. Ebî Tâlib'in haklı olmasından yana olsa da genel olarak Muâviye b. Ebî Süfyân ve ordusunun tekfir edilmemesi gerektiğini savunmuşlardır. Tahkim Olayı ile varlıklarını güçlendiren Haricîler, meselenin çözümünü hakemlere havale ettiği için Muâviye b. Ebî Süfyân'ı, buna rıza gösterdiği için de Ali b. Ebî Tâlib'i tekfir etmişlerdir. Sünnî cenahta, Sıffin Savaşıyla ilgili olarak Ali b. Ebî Tâlib tamamen haklı, Muâviye b. Ebî Süfyân de tamamen haksızdır; ancak hiçbirinin tekfir edilmesi gerekmez. Peygamber'in Ammar ile ilgili hadisi bunun delilidir. Söz konusu hadiste Peygamber'in Ammar b.

Şia açısından Sıffin Savaşı ve Hakem Olayı'nın teolojik boyutuna geçecek olursak: Şeyh Müfid'in: "Ne İslâm'dan önce/cahiliyede ne de İslâm'dan sonra Sıffin kadar zor bir savaş görülmemiştir"¹⁶⁰ dediği bu savaş hakkında Kuleynî, Ali b. Ebî Tâlib'in bu savaşa katılanlar için: "Şüphesiz Allah sizi, bu savaş vesilesiyle o çetin azaptan/cehennemden kurtaracak bir amel işlemeye ve bu sayede hayırla şereflendirmeye imkan tanıdı. Önce iman etmekle müşerref oldunuz, şimdi de Allah yolunda savaşmakla... Bu savaşa katılmanın karşılığı: günahlarınıza kefaret olması ve neticede Adn cennetinde güzel bir köşk sahibi olmanızdır."¹⁶¹ şeklinde bir konuşma yaptığından bahsetmektedir.

Başından sonuna kadar Şii bir Kur'an oluşturma eğiliminde olan Kummi *Tefsîr*'inde, Hacc Suresindeki: "Saldırıya uğrayan mü'minlere savaş izni verildi. Çünkü onlar haksız yere saldırıya uğradılar. Allah onlara yardım etmeye elbette kadirdir." ayetiyle Ali b. Ebî Tâlib'in savaşmak için izinli olduğunu, savaştan mes'ul olmadığını imâ etmektedir.¹⁶²

Meclisî, Hz. Peygamber'e nispet ettiği ilginç bir hadiste Ali b. Ebî Tâlib'i övmeye karşısındakileri yermeye ve hatta tarafsız kalanlara dahi eleştiri yöneltmeye çalışmıştır. İlgili rivayet şöyledir: "Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Benden sonra ümmetim üç fırkaya bölünecek. Birinci fırka hak yol üzere olacaktır. Onların misali, ateşle temas halinde olduğunda güzelleşen ve kalitelileşen altın gibidir. Bu kimselerin imamı üç kişiden biridir. İkinci fırka ise ateşe girdiğinde çirkinleşen ve kötü kokan demir gibidir. Bunların da imamı üç kişiden biridir. Üçüncü fırka da, ne birinciden ne ikincidendir. Dalalet

Yasir için Müslim'in *Sahîh*'inde: "*Ammar'ı bâğî/azgın bir topluluk katledecek.*" "*Seni bâğî bir topluluk öldürecek.*" şeklinde iki farklı rivayet yer almaktadır (bkz. Müslim, "Fiten", 18, 2916; Ya'kûbî, s. 182). Tahkim Olayı'nda ise yine Ali b. Ebî Tâlib haklıdır. Burada suçlu olan hakemlerdir; çünkü Ebu Musa el-Eş'arî Ali b. Ebî Tâlib'in efdal (üstün/layık) olduğunu bildiği halde onu halifelikten azletmiştir. Amr b. As ise, hem Ali b. Ebî Tâlib'i azlettiği hem de Muâviye b. Ebî Süfyân'ı seçtiği için iki defa hata etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, s. 220-302; Üzüm, İlyas, "Sıffin Savaşı" (Kelâm), *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 108-109.

¹⁶⁰ Şeyh Müfid, *el-İfsâh*, s. 115.

¹⁶¹ Kuleynî, V, 39-40.

¹⁶² Kummi, II, 84.

içerisinde bocalayıp duracaktır. Bu kimselerin imamı da üç kişiden biridir.” Rivayetin devamından mevzu bahis üç kişinin kimler olduğu sorulmuş ve Hz. Peygamber de birincinin Ali b. Ebî Tâlib olduğunu, ikincinin Muaviye b. Ebî Süfyân, üçüncünün de Sa’d b. Ebî Vakkâs olduğunu belirtmiştir.¹⁶³ Sa’d b. Ebî Vakkâs’ın arada kalan birisi olarak anlatılması muhtemelen onun Cemel ve Sıffin’de her iki grupta da yer almamasıdır. Dikkati çeken bir diğer husus; Sa’d’ın durumu Nisa, 4/143 ayetindeki ifade ile tabir edilmesidir, yani ayete atıfta bulunulmasıdır. Ayette: “Onlar mü’minlerle müşrikler arasında bocalayıp dururlar. Haliyle ne mü’min ne müşriklere yar olurlar.” şeklinde münafıklardan bahsedilmektedir. Bu durumda mü’min kişi, Ali b. Ebî Tâlib; müşrik kişi, Muaviye b. Ebî Süfyân; münafık kişi de Sa’d b. Ebî Vakkâs olmaktadır. Burada Sıffin savaşına bir gönderme yapılmakta ve her zaman olduğu gibi Ali b. Ebî Tâlib haklı çıkarılmaktadır. Hatta meşruiyet sağlamak, haklılığın derecesini artırmak için rivayet, direkt Hz. Peygamber’in dilinden aktarım yapılmaktadır.

Bu savaşın sebebinin tamamıyla Muaviye’nin hilafete göz dikmesi ve ona olan hırsına bağlayan Tabatabâi, Osman b. Affân’ın evi muhasara altındayken kendisinden yardım istemesi üzerine Muaviye’nin hususî geciktirini ve kıyam etmek için onun ölmesini beklediğini söyler. Ayrıca o, Öldürülen Halife Osman b. Affân’ın kanını talep eden Muâviye b. Ebî Süfyân’ın, şehit olan Ali b. Ebî Tâlib’in de kanını, siyaseten talep etmesi gerektiğini; ancak Muâviye b. Ebî Süfyân’ın, bu konuda herhangi bir talepte bulunmamasını özellikle eleştirmiştir.¹⁶⁴

Genel olarak özetlemek gerekirse Şia’nın görüşü, Sıffin Savaşı’nda Ali b. Ebî Tâlib’in karşısında yer alan Muâviye b. Ebî Süfyân ve ordusu, meşru imama karşı geldikleri için küfre düştüğü şeklindedir. Bu konuda ittifak eden Şiiler, söz konusu kişilerin cehennemde ebedî kalıp kalmayacakları hususunda ihtilaf etmişlerdir. Tahkim Olayı’nda ise Şiiler’den bir kısmı tahkimi kabul etmekle Ali b. Ebî Tâlib’in isabetli davrandığını savunurken; diğer bir kısmı Ali

¹⁶³ Meclisi, XXVIII, 16-17.

¹⁶⁴ Tabatabâi, *İslam’da Şia*, s. 63-64.

b. Ebî Tâlib'in ölümle tehdit edildiği için takıyye yaptığını kabul etmişlerdir.¹⁶⁵

8. Hasan-Hüseyin b. Ali ve Kerbelâ: Ali b. Ebî Tâlib'in vefat etmesi üzerine ilkin Kays b. Sa'd'ın biat etmesi ve Kufelileri biata daveti üzerine Hasan b. Ali'ye, Ali b. Ebi Tâlib'in vefatından iki gün sonra 21 Ramazan 40/ 28 Ocak 661'de topluca biat edildi.¹⁶⁶ Durumu haber alan Muâviye b. Ebî Süfyân, Abdullah b. Âmir komutasında Medâin'e doğru bir orduyu sefere çıkardı. Hasan b. Ali de kendi ordusunu hazırlamış Medâin'e gelirken Sâbât denilen yerde ordusundaki savaşa karşı isteksizliği sezdiği için *aslında savaş istemediğine* yönelik bir konuşma yaptı. Ordusunda yer alan Haricî zihniyete sahip bir grup asker tarafından önce tekfir edildi. Sonra da hırpalanarak yaralandı ve hemen şehirde valinin evine götürülerek orada tedavi gördü. Bu arada olaylardan haberdar olan Muâviye b. Ebî Süfyân, Hasan b. Ali de dâhil olmak üzere kendisine sığınanların hayatlarının bağışlanacağını bildirdi.¹⁶⁷ Ordusunu savaşa karşı son derece isteksiz gören Hasan b. Ali, başka çaresi kalmadığını düşünerek, Muâviye b. Ebî Süfyân'a bazı şartlar karşısında hilafeti teslim etti.¹⁶⁸ Şia'ya göre, Muâviye b. Ebî Süfyân, çeşitli entrikalar ve hadsiz hesapsız para yedirmelerle II. İmam Hasan b. Ali'nin dostlarını ve komutanlarını tedricen kandırarak barış adına hilafeti kendisine devretmeye mecbur etti. Hasan b. Ali de Muâviye b. Ebî Süfyân'ın ölümünden sonra hilafetin kendisine bırakılması ve Ali Şiası'na dokunulmaması şartıyla hilafeti Muâviye b. Ebî Süfyân'a bıraktı.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Bkz. Üzüm, "Sıffin Savaşı" (Kelâm), s. 109.

¹⁶⁶ Demircan, Adnan, "Hz. Hasan ve Halifelîği", *HÜİFD*, Şanlıurfa 1995, s. 87-88.

¹⁶⁷ Ya'kûbî, s. 194.

¹⁶⁸ Bahsedilen şartlar şunlardır: 1-İntikam için kimse tutuklanmayacak. 2-Herkes emniyet içinde olacak. 3-İşlenmiş suçlar affedilecek. 4-Ali b. Ebî Tâlib'e hiçbir şekilde sövülmeyecek. 5-Ahvaz'ın haracı yıllık olarak kendisine ödenecek. 5-Hüseyin b. Ali (61/680)'e 2 milyon dirhem verilecek. 6-Haşim oğulları'na da Ümeyye oğullarına gösterilen yakınlık gösterilecek. Bkz. Fığlalı, Ethem Ruhi, "Hasan", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 283; Demircan, "Hz. Hasan ve Halifelîği", s. 97-99.

¹⁶⁹ Ya'kûbî, 191; Ayrıca bkz. Tabatabâi, *İslam'da Şia*, s. 68.

Hasan b. Ali, birçok kimsenin karşı çıkmasına rağmen kararından dönmedi ve olayın gerçekleştiği H.41./M.661. yıl, “*âmü'l-cemâa*” (birlik yılı) olarak ilan edildi ve böylece 90 yıl sürecek olan Emevî Devleti kurulmuş oldu. Daha sonra Hasan b. Ali'nin H.49/M.669 yılında eşi tarafından zehirlenerek öldüğü söylenmektedir.¹⁷⁰ Tabatabâi, İmam Hasan'ın Muaviye'nin hileleri sonucu karısı ona kanıp kocasını zehirlediğini ve böylece Hasan b. Ali'nin şehit olmasına sebep olduğunu ifade etmektedir.¹⁷¹

Şia'ya göre Hasan b. Ali'nin halifeliği de babasının halifeliği gibi Peygamber tarafından belirlenmişti. Bu durumda Peygamber tarafından tayin edildiği için Ali b. Ebî Tâlib'ten sonra halifelik onun doğal hakkıdır ve bu sebeple Şia'nın ikinci imamıdır. Kuleynî (329/940) *el-Kâfî*'de, “*Hasan b. Ali'nin İmametine İşaret ve Deliller*” şeklinde bir başlık açtıktan sonra altına, Hz. Peygamber'in vefat etmeden önce Ali b. Ebî Tâlib'e kendisinden sonra Hasan b. Ali'ye halifeliği bırakmasını vasiyet ettiğini ifade eden bir rivayete yer vermiştir.¹⁷² Her ne kadar Şia, Ali b. Ebî Tâlib'in kendisinden sonra Hasan b. Ali'nin (49/669) halife olması için vasiyetname yazdığını ileri sürse de bu tür rivayetler Şia'nın iddiasından öteye geçmemektedir. Zira bu tarz rivayetlere Şii kaynaklar dışında başka bir eserde rastlanmamaktadır.¹⁷³

Esasen Tabatabâi'nin konuyla ilgili açıklaması Şia'nın Hasan b. Ali hakkındaki görüşünü net bir şekilde ortaya koymaktadır. O şöyle bir izahta bulunmuştur: “Babası Hz. Ali (a.s.) şehit olunca, onun vasiyeti ve Allah'ın emriyle imamet makamına ulaşmış zahiri hilafeti de üstlendi, altı ay kadar Müslümanların işlerini idare etti. Bu müddette Ali (a.s.) ve evladına aşırı düşmanlık güden ve yıllarca hilafet için savaşan Muaviye, İmam Hasan'ın (a.s.) ordu komutanlarına yüklü paralarla satın alıp, O Hazretin aleyhine kışkırttı. Bila-

¹⁷⁰ Fırlalı, “*Hasan*”, 282-283; Aycan, İrfan, “Muâviye b. Ebî Süfyân”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, s. 333. Hz. Hasan'ın eşi tarafından öldürüldüğüne dair rivayetler, hem Muâviye b. Ebî Süfyân'ı (60/680) hem de Eş'as b. Kays'ı karalamaya yönelik, daha çok Şii menşeli komplo olarak da değerlendirilmiştir. Bkz. Demircan, “*Hz. Hasan ve Halifeliği*”, s. 102-106.

¹⁷¹ Tabatabâi, *İslam'da Şia*, s. 253.

¹⁷² el-Kuleynî, I, 297-299.

¹⁷³ Fırlalı, *İmâmiyye Şiast*, s. 92.

hare İmam Hasan (a.s.) barışı mecburen kabul edip zahiri hilafeti bazı şartlar altında (Muaviye'nin hilafeti kendisinden sonra kimseye bırakmamak hakkı olmayıp, hilafeti tekrar İmamın kendisine verilme ve Şialara taarruz edilmeme şartıyla) Muaviye'ye bıraktı.¹⁷⁴ Görüldüğü gibi Şia'nın ideolojik bakış açısında Hasan b. Ali 'nin imametini babasının vasiyeti ve Allah'ın belirlemesi/tayini ile olmuştur. Takiyye icabı hilafeti Muaviye'ye bırakmış; ancak kendi şartlarını Muaviye'ye karşı sunmuştur.

Şia, Muâviye b. Ebî Süfyân'ın Hasan b. Ali'yi kendisinden sonra halife olmasının önüne geçebilmek için öldürttüğünü iddia etmektedir. Ayrıca Şia'ya göre, Muâviye b. Ebî Süfyân, Ehl-i Beyt'in faziletiyle ilgili hadis rivayet edenlerin namus, mal ve can güvenliğinin olmayacağını her tarafa bildirmekle beraber önceki Halifeler ve Sahabelerle ilgili methedici hadis getirenlerin yeteri kadar mükâfatlandırılmasına emir vermişti. Bunun yanı sıra İslam memleketlerinde minberlerde Ali b. Ebî Tâlib'e hakaretler yapılmasını emretmişti. Has ve seçkin Ali Şialarını öldürüp başlarını mızraklara takarak şehirlerde teşhir etmişti.¹⁷⁵

Hasan b. Ali'nin vefatıyla o sıralar Medine'de bulunan Hüseyin b. Ali'ye (61/680), babası ve ağabeyinin intikamını almak için kendisinden haber beklediklerine yönelik Kufe'den bir mektup gelmişti. Durumdan haberdar olan Muâviye b. Ebî Süfyân, Hüseyin b. Ali'ye, fitneye kanmaması uyarısında bulunmuştu. Hüseyin b. Ali de cevaben Muâviye b. Ebî Süfyân'a karşı olmadığını belirten bir mektup göndermişti.¹⁷⁶ Fakat daha sonra Muâviye b. Ebî Süfyân'ın kendisinin akabinde oğlu Yezid'i halife yapacağını ilan etmesi, hilafeti saltanat haline getireceği için, Hüseyin b. Ali'nin ayaklanmasında başat rol oynamıştır. Aslında bu durum sadece Hüseyin b. Ali'yi değil; Abdullah b. Ömer, Abdurrahman b. Ebi Bekir, Abdullah b. Zübeyr'i de rahatsız etmişti. Hatta onlar: "*İçki içen, fasıklığı ayan beyan olan,*

¹⁷⁴ Tabatabâi, İslam'da Şia, s. 251-252.

¹⁷⁵ Geniş bilgi için bkz. el-Alevî, Allâme es-Seyyid Muhammed b. Akil b. Abdillâh b. Ömer b. Yahya (135/752), *en-Nesâihu'l-Kâfiye*, (thk. Gâlib eş-Şâbinder) Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, yrsz. 1427/2006, 58-78.

¹⁷⁶ Dineverî, Ebu Hanife Ahmed b. Davud, *el-Ahbâru't-Twâl*, Mısır 1330/1912, s. 224.

*dinimizi ifsad eden, Yaradan'ına asi bir mahluk, maymun ve köpeklerle oynayan birine mi biat edeceğiz!*¹⁷⁷ gibi sözlerle rahatsızlıklarını dile getirmişlerdi.

Muâviye b. Ebî Süfyân'ın H. 60/M. 680 yılında vefatı üzerine yerine oğlu Yezid b. Muâviye halife oldu.¹⁷⁸ Bu sırada Hüseyin b. Ali, Yezid b. Muâviye'ye biat etmemek için Mekke'ye gitmeye karar verir. Onun Mekke'ye gitmek istediğini öğrenen Kufeliler davet mektupları yazarak hilafet makamına geçmek üzere Kufe'ye gelmesini istediler.¹⁷⁹ Bunun üzerine Hüseyin b. Ali, amcasının oğlu Müslim b. Âkil'i Kufe'deki durumu araştırıp haber vermesi için gönderdi. Kufe'de Hüseyin b. Ali adına yaklaşık 30.000 kişiden biat aldığı söylenen Müslim, Valinin konağını bile kuşatmış durumdaydı. Fakat Kufe ileri gelenlerinin tehdit ve baskılarıyla Müslim'in etrafındaki insanlar dağıldı. Neticede yalnız kalan Müslim b. Âkil, ihbar edilerek saklandığı yerden çıkarılıp öldürüldü.¹⁸⁰

Bütün bu olanlardan habersiz olan Hüseyin b. Ali, Mekke'de umre ibadetini tamamladıktan sonra kendisine gitmemesi hususunda çok ısrar edilmesine rağmen Kufe'ye doğru hareket etmeye başlamıştı. Hüseyin b. Ali, yolda karşılaştığı kişilerden amcasının oğlu Müslim b. Âkil'in öldürüldüğünü öğrenince dönmek istedi; fakat Müslim'in çocuklarının ısrarı üzerine yola devam ettiler. Bu arada olayları öğrenip de dönmek isteyenlere de müsaade edilmişti ve 70 kadar kişiyle Kerbelâ mevkiine geldiler. Kerbelâ'da Hüseyin b. Ali'nin etrafı kuşatıldı ve kendisiyle birtakım görüşmeler yapıldı; çünkü her iki taraf da savaşmak istemiyordu. Zaten savaşacak denklik de yoktu. En sonunda dokunaklı konuşması da etki etmeyen Hüseyin b. Ali'ye karşı savaş açılmış oldu ve neticede Hüseyin b. Ali 10 Muharrem 61/10 Ekim 680 tarihinde başı kesilerek katledildi. Savaşta esir alınan Hüseyin b. Ali'nin oğlu Ali Zeynelabidin, Fatıma ve Sekine isimli iki kızı, kız kardeşi ve Talib oğullarından

¹⁷⁷ Ya'kûbî, s. 200.

¹⁷⁸ Ebu Mihnef, Lut b. Yahya el-Ezdi el-Ğamidi el-Kufî, *Kerbela Vakıası – Vak'atu't-Taf-*, (Terc. Nuri Dönmez), Kevser Yayıncılık, İst. 2010, s. 22-24.

¹⁷⁹ Bkz. Ebu Mihnef, 39-44.

¹⁸⁰ Ayrıntılar için bkz. Ebu Mihnef, 44-84; Dineveri, s. 229 vd.; Fiğlalı, Ethem Ruhi, "Hüseyin", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 519.

birkaç kişi bir müddet sonra Medine'ye gönderildi.¹⁸¹ Burada katledilenlerin cenazeleri, savaştan bir sonraki gün civardaki Gâdiriye köylüleri tarafından Hâir denilen yerde defnedildi. Kısa bir zaman içinde burası ziyaretgâh haline gelmişti. Özellikle Kufe ehli, Emeviler karşısında Hüseyin b. Ali'yi yardımsız bırakmanın mahcubiyetiyle gelip Hüseyin b. Ali'nin mezarını ziyaret etmeye başlamışlardı.¹⁸² Kербela'yı ilk ziyaret eden Kufe ehlinin ileri gelenlerinden Ubeydullah b. Hür el-Cu'fi'dir. Gidip orada hüznünü ifade eden bir şiir okumuştur.¹⁸³ Hem dünya hem de ahirette büyük önem arz eden Hüseyin b. Ali'nin anısına her yıl *Taziye* denilen yas merasimleri düzenlenmektedir. Şia edebiyatında, bu taziye programlarında okunmak üzere "*maktel*" denilen birçok mersiye ve okuma parçası kaleme alınmıştır.¹⁸⁴ Hüseyin b. Ali'nin acıklı sonunu anlatan bu makteller, ona olan sevgiyi ve bağlılığı zinde tutması açısından oldukça önemlidir.

Hz. Peygamber'den sonra meydana gelen siyasî buhranlara eklenen Hüseyin b. Ali'nin katli, Müslümanlar arasında büyük travmalara neden olmuştu. Özellikle Hz. Peygamber'den sonra Ali b. Ebî Tâlib'in halife olması gerektiğini iddia edenler, Ali b. Ebî Tâlib (40/661) ve Hasan b. Ali'den (49/669) sonra Hüseyin b. Ali'ye (61/680) karşı yapılanlar karşısında, Tevâbün Hareketi ve Muhtar es-Sakafî'nin isyanı gibi Emevi yönetimine karşı birçok isyan girişiminde bulunmuşlardı.¹⁸⁵

Şiiler, kişisel meziyetlerin yanı sıra haksızca şehit edildiği için Hüseyin b. Ali'nin çok büyük manevi bir merteye kazandığına ve bu sebeple Allah ile kendileri arasında aracı ve şefaatçi olacağına ina-

¹⁸¹ Bkz. Ebu Mihnef, 101-204; Dineverî, s. 253 vd.; Fığlalı, "*Hüseyin*", s. 520-521; Fığlalı, Ethem Ruhi, "İslâm Tarihinde Hz. Hasan ve Hüseyin b. Ali (61/680) Dönemleri", *AÜFD*, XXVI, Ankara, s. 366-370.

¹⁸² Öz, Mustafa, "Kerbelâ", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 271.

¹⁸³ Söz konusu şiir ve konuyla ilgili malumat için bkz. Ebu Mihnef, 216-218.

¹⁸⁴ Bkz. Fığlalı, "*Hüseyin*", s. 521; Büyükkara, "*Kerbelâ'dan İnkılab'a*", s. 214-247. Hüseyin b. Ali (61/680)'i konu edinen Arapça, Farsça, Türkçe ve İngilizce yazılmış Hadis, Siyer, Megazi, Tarih, Tabakat, Menâkıb, Edebiyat türü eserler hakkında genel malumat için bkz. Üzüm, İlyas, "Hüseyin" (Literatür), *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 521-524.

¹⁸⁵ Devam eden olaylar hakkında özet bilgi için bkz. Bozan, s. 23 vd.

nırlar. Bu dünya açısından da Hüseyin b. Ali; yoksulların, dertlilerin ve hastaların sığındıkları kimse olarak öne çıkmakla birlikte hakkında ciddi miktarda menkıbevî olay ve özellik anlatılmaktadır. Onun ve diğer masum imamların nurunun Hz. Adem'den 14 bin yıl önce yaratıldığı, başı mızrağa takıldığında Kur'an okuduğu, kanının göğe atıldığı ve damla damla yere düştüğü, o gün gökten kan yağdığı, kaldırılan her taşın altın kan çıktığı, her yere kanının bulaştığı, onun ölümüyle dünyanın üç gün karanlıkta kaldığı ve sonra tekrar kızıştığı, gökyüzünün ağladığı vb bir sürü rivayet onun hakkında anlatılanların bazılarıdır.¹⁸⁶ Ayrıca Kur'an ayetlerinden bir kısmının bile nüzul sebebinin Hüseyin b. Ali hakkında nazil olduğunu iddia etmekten çekinmeyen Şia, alakalı alakasız bir çok ayeti bu yönde yorumlamakta hiç de zorlanmamıştır.¹⁸⁷ Bilhassa adalet uğruna gayrimeşru yönetime karşı ölümü göze alarak kıyam etmiş olması, Hüseyin b. Ali'nin sembolleşerek Şii hareketin ideolojik altyapısını teşkil etmesine ve de Şii devrimciler için idol/prototip haline gelmesine de sebep olmuştur.¹⁸⁸ Ashında Ali Şeriatî'nin: "İhtilaf, Hüseyin için yapılanların, onun ölümüne ağlamakla leş olup gidişimizin tesellisini bulmak ve ruhlarımıza sevap kazandırmak için mi, yoksa onun izinden yürümekle, leş olup gidişimizi önlemek ve hareket eden ölü bedenlerimize hayat ruhu vermek için mi olduğu noktasındadır. Bu "şehadet"ten başka, bu "veraset"ten başka, bir umut kapımız var mı?"¹⁸⁹ şeklinde devam eden sözleri de bahsettiğimiz doğrultudadır.

Bütün bunların yanı sıra Şia'da Hüseyin b. Ali'nin orada şehit edilmesi ile Kerbelâ'nın bulunduğu mevkie ayrı bir önem atfedilmiştir. Toprağından secde taşı ve tesbih yapma gibi adetlerin yanı sıra

¹⁸⁶ Meclisî, XXXV, 201-219; Kummî, II, 291. Ayrıca bkz. Kutlu, Sönmez, "Kerbelâ Vakasına Yaklaşımlarda Yöntem Sorunu", *Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ (Tarih Bilimleri)*, Sivas 2010, s. 440.

¹⁸⁷ Kummî, II, 82-86; Kuleynî, VIII, 255.

¹⁸⁸ 1979'da İran'da meydana gelen Humeynî Devrimi'nin, *Şefaatçi Hüseyin* inancının yanı sıra *İnkılâpçı Hüseyin* kimliğini oluşturması bunun en bariz örneğidir.

¹⁸⁹ Şeriatî, Ali, *Mükemmel Bir Cemaat Ali Şiası*, (Çev. Yunus Eralp), Endişe Yayınları, Ankara 1992, s. 17-18.

orayı ziyaret etmek ve orada ağlamak da faziletli bir iş olarak kabul edilmiştir.¹⁹⁰

Ayrıca Şia'nın imamet anlayışına göre, Hz. Peygamber'den itibaren ilahî tayinle belirlenen imamlar, geçmiş ve geleceğe yönelik her şeyi bilmektedir. Bu anlayış çerçevesinde nakillerde bulunan Şii alimler, Ali b. Ebî Tâlib'in gelecekte olacak şeyleri bildiğine yönelik bazı iddialarda bulunmuştur. Sünnî kaynaklarda Hz. Peygamber'in geleceğe yönelik haberleri yer alırken Şia, gelecek bilgisini başta Ali b. Ebî Tâlib ve diğer imamları da bu kapsama dahil etmiştir. Şia'ya göre: "Ne isterseniz bana sorun! Hangi fitne hakkında isterseniz sorun. Yüz kişinin hidayet olup, yüz kişinin helak olduğu fitnede kimin kaçıp kimin kovalandığını kıyamete kadar olacak her şeyi haber vereyim size." şeklinde buyuran Ali b. Ebî Tâlib, oğlu Hüseyin'in de öldürüleceğini bilmekteydi. Bununla birlikte Hüseyin b. Ali de öleceğini bilmekteydi. Şia, kaynaklarında Ali b. Ebî Tâlib'in Sıffin savaşına giderken Kerbelâ mevkiinden geçtiği ve orada bir müddet ağladıktan sonra "Burası develerin konakladığı ve burası da (Hüseyin ve Şia'sının) öldürüldükleri yerdir" dediği bu örneklerden sadece bir tanesidir. Kaynaklarda, Ali b. Ebî Tâlib'in bunun gibi Hüseyin b. Ali'nin öldürüleceğine yönelik bazı şeyler söylediği nakledilmektedir.¹⁹¹

Henüz siyasî bir hüviyete sahip olan Şia'nın, ilerleyen dönemlerdeki ideolojik tarih okuyuculuğu sayesinde, duygu ve gönül hayatını, Hüseyin b. Ali sevgisinin yönlendirdiğini söyleyebiliriz. Şiiliğe hayat veren bir kaynak olarak telakki edilen Hüseyin b. Ali'nin kimliği, Kerbelâ'dan sonra efsanevî bir görünüm kazanarak içtimaî ve siyasî hayatın parolası haline gelmiştir. Kerbelâ'da meydana gelen mevzu bahis olaylar, tarihe karışıp kaybolmuş değildir. Şia tarafından üçüncü imam olarak kabul edilen ve gerçek kimliğinden uzaklaştırılan Hüseyin b. Ali'ye, zamana ve şartlara göre, dinî duygu ve eylemleri zinde tutabilmek adına Şii teorisyenler tarafından heretik

¹⁹⁰ Kummi, II, 292. Ayrıca bkz. Kutlu, s. 440.

¹⁹¹ Bkz. Hillî, *İmamet*, s. 123-125.

bir profil biçilerek Kerbelâ Olayı'nın ve söz konusu kimliğin tazeliği, o günden bu güne kadar hep koruna gelmiştir.¹⁹²

Genel olarak inancın emrinde bir tarihî yaklaşım sergileyen Şia'nın, Hüseyin b. Ali'nin 56 yıllık ömrünün sadece son 4 ayına ciddi anlamda yoğunlaşması, Hüseyin b. Ali'nin hayatı ile ilgili tarihi malzemenin bilinmemesine, gizlenmesine ve kaybolmasına sebebiyet vermiştir. Çünkü Şia alimleri, imamet anlayışını temellendirebilmek için seçmeci bir yaklaşım izleyerek Kerbelâ vakasını ve kendi lehlerine işe yarayacak, bundan başka tarihî malzemeleri bayraklaştırdılar; ancak aynı amaçla gerçekleştirilen diğer olaylarla ilgilenmediler. Zira sahip oldukları söylem; tarihe önyargılı yaklaşmayı, seçmeci davranarak bazı olayları ve şahısları yüceleştirmeyi ve kutsallaştırmayı, diğer bazılarını ise görmezden gelmeyi gerektiriyordu.¹⁹³

Sonuç

Hz. Peygamber'in hastalığıyla baş gösteren olaylar, Müslümanlar arasında ihtilafa sebep olduğu gibi, ilerleyen süreçte teşekkülünü tamamlayan mezheplerin dayanak noktası olmuştur. Zuhur eden mezhepler, meşruiyetlerini Kur'an ve Hadis'e dayanarak sağlamaya çalışmanın yanı sıra İslam'ın erken dönemlerinde meydana gelen olaylarla da yani yapay/ideolojik bir tarih kurgulama yoluyla da elde etmeye gayret göstermişlerdir. Söz konusu mezheplerden biri olan Şia, ilk dönemlerde meydana gelen ihtilafları günümüze kadar taşımış ve bu konuların hala tüm tazeliğiyle tartışılmaya devam etmesinin müsebbibi olmuştur.

Hz. Peygamber'in risaletinin başından beri Ali b. Ebî Tâlib'i halife tayin etmekle görevlendirildiği iddiasında bulunan Şia'ya göre, hastalandığı günlerde Üsame'nin komutasında ordu çıkaran Hz. Peygamber'in temel gayesi, Ali b. Ebî Tâlib'in hilafetini rahat bir ortam-

¹⁹² Bkz. Büyükkara, Mehmet Ali, "Kerbela'dan İnkılab'a: İmâmî-Şii Şehadet Düşüncesi ve Problemleri", *AÜİFD*, Ankara 2002, c. XLIII, sy. 2, s. 214; Fığlalı, "Hz. Hasan ve Hüseyin b. Ali (61/680) Dönemleri", s. 370.

¹⁹³ Kutlu, 442-447.

da ilan etmektir. Ancak orduya müdahil olunması neticesinde sefere çıkılmamış ve bu sebeple söz konusu ortam sağlanamamıştır. İkinci olarak Hz. Peygamber, vasiyet yazmaya karar verir; fakat bu amacı da yine engellendiği için gerçekleşmemiştir. Her ne kadar şifahi vasiyet yaptıysa da konu çarpıtılmış ve Hz. Peygamber'in bu siyasi gayesi art niyetli kimseler tarafından engellenmiştir. Hz. Peygamber'in kendisinden sonra Ali b. Ebî Tâlib'in halife olabilmesi için çaba sarf etmesine rağmen Ali b. Ebî Tâlib'in imam olmamasındaki bütün mesuliyet, başından beri planlı hareket eden, özellikle Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe ve Ömer b. el-Hattâb'a aittir. Bu sebeple Şia'nın ilk dönemle ilgili bütün eleştirileri daha çok Ebu Bekir b. Ebî Kuhâfe ve Ömer b. El-Hattâb'ın zatına yöneliktir. İlerleyen süreçte bu eleştirilere başta Osman b. Affân olmak üzere, özellikle Cemal ve Sıffî olayları dolayısıyla Aişe b. Ebî Bekir, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avam ve Muaviye b. Ebî Süfyân gibi daha bir çok sahabe dahil edilmiştir. Nihayetinde siyasi amaçlara binaen meydana gelen zümreleşmeler, netice itibariyle dinî bir görünüm elde ederek insanları mezhepleşmeye doğru götürmüştür.

Ayrıca Şia, tarihi kendi lehine çevirmek uğruna diğer konularda olduğu gibi, Kerbelâ'da Hüseyin b. Ali'nin öldürülmesini de ilahî bir senaryo olarak görmüş, onun öldürülmesini duygusal çerçevede anlamış/anlatmış, menkıbevî ve mitolojik unsurlar ekleme yoluna başvurmuştur.

Kısacası Şia'nın imamet anlayışı, onların Kur'an, hadis, fıkıh, kelâm anlayışlarını şekillendirdiği gibi aynı zamanda tarihî ve siyasi olaylara bakışını da belirlemiştir. Bu bakış açısıyla Şia, tarihin kendi aleyhine akışını engelleyerek tarihi bütünüyle kendi lehine çevirmeye çalışmıştır. Kendi inancına yer bulmak adına tarihi tahrif etmekten kaçınmayıp yeni bir tarih tasavvuru inşa ederek inanca yönelik tarih, daha doğrusu tarih-ötesi bir şey oluşturmaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Pozitif Yay., Ankara 2001.
- , "Hz. Muhammed Sonrası İlk Siyasi Krizin Teolojik Yansımaları", *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 4:2 (2006).
- Akpınar, Yusuf, *Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in Hayatı*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Sivas 2007.
- el-Alevî, Allâme es-Seyyid Muhammed b. Akil b. Abdillâh b. Ömer b. Yahya (135/752), *en-Nesâihu'l-Kâfiye*, (thk. Gâlib eş-Şâbinder) Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, yrsz. 1427/2006.
- Arı, Mehmet Salih, *İmâmiye Şiasî Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Askerî, Allame Murtaza, *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Sünnet Ekolleri -İmamet ve Sahabe-*, (çev. Cafer Bendiderya - İsmail Bendiderya), Kevser Yayıncılık, İstanbul trz.
- Atalan, Mehmet, "Hz. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları", *FÜİFD*, Elazığ 2004, 9/2.
- Ateş, Ali Osman, *Ehl-i Sünnet ve Şia'nın Delil Olarak Aldığı Bazı Hadisler*, Beyan, İstanbul 1996.
- Aycan, İrfan-Söylemez, M. Mahfuz, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.
- , "Muaviye", *DİA*, İstanbul 2005.
- Belâzurî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya, *Ensâbu'l Eşrâf*, el-Mektebetü's-Şâmile, el-İsdâr es-Sânî, 2.11.
- Boyacıoğlu, Ramazan, "Hz. Muhammed'in Hastalığı Sırasında Hz. Ömer'in Tavrı ve Halife Seçimi", *CÜİFD*, Sivas 2002, c. 6, sy. 1.
- Bozan, Metin, *İmamiyye'nin İmamet Nazariyesi'nin Teşekkül Süreci*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara 2004.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, I. Baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1422/2001.
- Büyükkara, Mehmet Ali, "Kerbela'dan İnkılab'a: İmâmî-Şii Şehadet Düşüncesi ve Problemleri", *AÜİFD*, Ankara 2002, c. XLIII, sy. 2.

- Corbin, Henry, *İslâm Felsefesi Tarihi –Başlangıçtan İbn Rüşd’ün Ölümüne Kadar 1198-*, (Çev. Hüseyin Hatemî), İletişim Yayınları, İstanbul 1986.
- Çağatay, Neşet – Çubukçu, Agâh, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ankara 1965.
- Çubukçu, Asri, “Buâs”, *DİA*, İstanbul 1992.
- Demir, Ahmet İshak, “İmamiyye Şî’ası’nda İmamın Yetkilerinin Fakihlerce Devralınma Süreci”, *e-Makâlât*, II/I, (Bahar 2009).
- Demircan, Adnan, *Hız. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, Beyan Yay., İstanbul 2008.
- , *Hız. Ali’nin Hilafet Hakkı Meselesinde Gadîr-i Hum Olayı*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.
- , “Ali b. Ebî Tâlib’i, Tahkimi Kabule Zorlayanlar Üzerine”, *İSTEM Dergisi*, 2005, y. 3, sy. 6.
- , “Hz. Hasan ve Halifeliği”, *HÜİFD*, Şanlıurfa 1995.
- , “Üçüncü Halife Osman’a Yöneltilen Bazı Eleştirilere Bâkılânî’nin Cevapları”, *İSTEM Dergisi*, 2006, y. 4, sy. 8.
- Dineverî, Ebu Hanife Ahmed b. Davud, *el-Ahbârü’t-Twâl*, Mısır 1330/1912.
- Ebu Mihnef, Lut b. Yahya el-Ezdi el-Ğamidi el-Kufi, *Kerbela Vakıası –Vak’atu’t-Taf-*, (Terc. Nuri Dönmez), Kevser Yayıncılık, İst. 2010.
- Eş’ari, Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtu’l-İslâmiyyîn ve’htilâfi’l-Musallîn*, (thk. Helmut Ritter), 3. Baskı, Dâru İhyâu’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut trz.
- Fayda, Mustafa, “Ebû Bekir”, *DİA*, İstanbul 1994.
- , “Muhammed”, *DİA*, İstanbul 2005.
- , “Ömer”, *DİA*, İstanbul 2007.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *İmâmiyye Şîası (Ca’feriyye Mezhebi) Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri*, Ağaç Kitabevi Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2008.
- , “Ali”, *DİA*, İstanbul 1989.
- , “Cemel Vak’ası”, *DİA*, İstanbul 1993.
- , “Hasan”, *DİA*, İstanbul 1997.

- , "İslâm Tarihinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Dönemleri", *AÜİFD*, XXVI, Ankara.
- , "Hüseyin", *DİA*, İstanbul 1998.
- Goldziher, Ignaz, *İslam Tefsir Ekolleri*, (çev. Mustafa İslamoğlu), Denge Yayınları, İstanbul 1997.
- Hakyemez, Cemil, *Gaybet İnanıcı ve Şilik'teki Yeri*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara 2006.
- , "İmamiyye Şiasında İsmet İnanıcı –İlk Tezahürleri, Teşekkülü ve İtikadileşmesi-", *Marife Dergisi*, Konya 2007, VII/I.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Müesseselerine Giriş*, (çev. İhsan Süreyya Sırma), Beyan Yayınları, İstanbul 1992.
- el-Hasenî, Hâşim Ma'rûf, *Târîhu Fıkhi'l-Ca'ferî –Arz ve Dirâse-*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kum 1407/1987.
- el-Hillî, Cemaluddin Ebû Mansur Hasan b. Yusuf b. Ali b. Muhammed b. Mutahhar, *İmamet*, (terc. Komisyon), Alulbeyt Yayıncılık, 2008.
- , *Keşfu'l-Murâd fî Şerhi Tecrîdi'l-İ'tikâd*, Kum 1409.
- Hizmetli, Sabri, "İtikâdî İslam Mezheplerinin Doğuşuna İctimâî Hâdiselerin Tesirleri Üzerine Bir Deneme", *AÜİFD*, Ankara 1983, c. XXVI.
- , "İtikâdî İslâm Mezheplerinin Ortaya Çıkış Sebepleri ve Bâbilik-Bahâilik", *İslâm'da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği*, (Kutlu Doğum Haftası Sempozyumu 93), TDV Yay., Ankara 1995.
- İbn Ebi'd-Dünya, Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyan, *Mak-telu Emîri'l-Mü'ninîn Ali b. Ebî Talib*, 1. Baskı, thk. İbrahim Salih, Dâru'l-Beşâir, yrz. 1422/2001.
- İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, el-Mektebetü's-Şâmile, el-İsdâr es-Sânî, 2.11.
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *Sünen-i İbn Mâce*, (thk. Muhammed Fuad Abdulbaki), Dâru'l-Fikr, Beyrut trz.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Munî' ez-Zuhri, *Kitâbu Tabakâti'l-Kubrâ*, (Thk. Ali Muhammed Amr), Mektebetu'l-Hâncî, Kahire 1421/2001.

- İbn Şâzân, Fadl b. Şâzân el-Ezdi, *el-Îzâh*, (thk. Es-Seyyid Cemaluddin el-Huseynî el-Urmevî el-Muhaddis), Müessesetu İntişârât, Tahran 1363.
- İlhan, Avni, *el-Âmidî'de İmâmet Nazariyesi*, (Yayımlanmamış doktora tezi), İzmir 1982.
- Kâhyaoğlu, M. Tayyip, *Ûsâme b. Zeyd, Hayatı ve Şahsiyeti*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Konya 2001.
- Kevserî, Muhammed Zahid, "Mezheplerin Doğuşuna Bir Bakış", (Çev. Seyit Bahçıyan), *SÜİFD*, Konya 2001, sy. 12.
- Koçyiğit, Talat, "Abdullah b. Übey b. Selül", *DİA*, İstanbul 1998.
- el-Kuleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâfî*, (tlk. Ali Ekber el-Ğifârî), V. Baskı, Dâru'l-Kutubu'l-İslâmî, Tahran 1363.
- el-Kummî, Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim, *Tefsîru'l-Kummî*, (tsh. Es-Seyyid Tayyib el-Musevî el-Cezâirî), Daru'l-Kitâb, Kum 1404.
- Kutlu, Sönmez, "Kerbela Vakasına Yaklaşımlarda Yöntem Sorunu", *Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Tarih Bilimleri)*, Sivas 2010.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Sakîfetü Benî Sâide", *DİA*, İstanbul 2009.
- el-Meclisî, Allâme Muhammed Bâkır b. Muhammed Tâkî, *Bihâru'l-Envâri'l-Câmia li-Dureri'l-Eimmeti'l-Athâr*, (thk. Muhammed el-Bâkır el-Behbûdî), II. Baskı, Dâru İhyâ, Beyrut 1403/1983.
- el-Minkârî, Nasr b. Müzâhim, *Vak'atu Sıffin*, Mevki'u Ya'süb, Mısır 1382/1962
- el-Muzaffer, Muhammed Rıza, *es-Sakîfe*, Necef 1400.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn b. El-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *Sahîhu Müslim*, I. Baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420/2000.
- Nâşî el-Ekber, Abdullah b. Muhammed, *Mesâilu'l-İmâme ve Muktefât mine'l-Kitâbi'l-Evsat fi'l-Makalât*, (thk. ve neşr. Josef Van Ess), Beyrut 1971.
- Neşvânû'l-Himyerî, *el-Hûru'l-İyn*, el-Mektebetü's-Şâmile, el-İsdâr es-Sânî, 2.11.

- en-Nevbahtî, Hasan b. Musa - el-Kummî , Sa'd b. Abdullah, *Fıraku'sh-Şia*, (thk.. Abdu'l-Mun'im el-Hanefî), Dâru'l-İrşâd, yrsz. 1992/1412.
- Onat, Hasan, "Şiiliğin Doğuşu Meselesi, *AÜİFD*, Ankara 1997.
- , "Şii İmâmet Nazariyesi (Kuleynî, Kummî ve Tûsî'nin Görüşleri Çerçevesinde)", *AÜİFD*, Ankara 1992.
- Öz, Mustafa, , "Kerbelâ", *DİA*, Ankara 2002.
- , "Şia", *DİA*, İstanbul 2010.
- Öz, Şaban, "İslam Siyaset Geleneğinde Bir Şaz -Şii-Sünnî Yol Ayrımında Sakîfe Hadisesi-", *İSTEM Dergisi*, 6/11, 2008.
- , "Şii ve Sünnî Tarih Yorumu Açısından Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekr'e Beyati Meselesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7/1, 2007.
- , "Tarih Felsefesi Bağlamında Şii Tarih Yorumunun Karakteristik Özellikleri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII (2007), sy. 3.
- Öztürk, Mustafa, *Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şia Polemikleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2009.
- Reyşehrî, Muhammedî, *İmamet ve Rehberiyet Felsefesi*, (Çev. Ünal Çetinkaya), Endişe Yayın-Dağıtım, Ankara 1991.
- Rızvanî, Üstad Ali Asker, *Kur'ân ve Sünnet Işığında Ehlibeyt Mektebi*, (Çev. Ebulfez Kocadağ), Kevser Yayınları, trz.
- Sofuoğlu, Cemal, "Gadir-i Hum Meselesi", *AÜİFD*, Ankara 1983, XXVI.
- Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekir, *Câmiu'l-Ehâdis*, el-Mektebetü'sh-Şâmîle, el-İsdâr es-Sâni, 2.11.
- Süt, Abdulnasır, "İslam Düşüncesinin Erken Döneminde Muhalefet ve Görüntüleri", *Kelam Araştırmaları*, 2010, 8:1.
- eş-Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerim b. Ebîbekr Ahmed, el-Milel ve'n-Nihal, (thk. Muhammed Seyyid Geylanî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1404.
- Şeriati, Ali, *Mükemmel Bir Cemaat Ali Şiası*, (Çev. Yunus Eralp), Endişe Yayınları, Ankara 1992.

- Şerif Murtazâ, Ali b. Hüseyin el-Musevî, *eş-Şâfi fi'l-İmâme*, Muesse-
setu İsmâiliyyân, II. Baskı, Kum 1410.
- Şeyh Mufid, Muhammed b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Cemel ve'n-
Nusre li-Seyyidi'l-İtre fi Harbi'l-Basra*, el-Mektebetu'd-Dâviri, Kum
trz.
- , *el-İfsâh fi İmâmeti Ali b. Ebî Tâlib*, (Thk. Müessesetu'l-Bi'se),
Dâru'l-Müfid, II. Baskı, Beyrut 1414/1993.
- , *el-İrşâd*, Dâru'l-Mufid, Beyrut 1979.
- Şeyh Sadûk, Muhammed b. Ali b. Bâbeveyh el-Kummî, *el-Hisâl*,
(tsh. Ali Ekber el-Ğifârî), Kum 1403.
- Tabatabâi, Allame Seyyid Muhammed Hüseyin b. Muhammed, *İs-
lam'da Şia*, (Çev. Kadir Akaras-Abbas Kazimi), Kevser Yay., İs-
tanbul trz.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*,
Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1407.
- Topaloğlu, Fatih, *Şia'nın Oluşumunda İran Kültürünün Etkisi*, (Ya-
yınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2010.
- Turan, Ahmet, "İslâm Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Takip
Edilmesi Gereken Yollar", *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve
Problemleri Sempozyumu*, Samsun 1989.
- Üçok, Bahriye, *İslâmdan Dönenler ve Yalancı Peygamberler (Hicrî 7.
ve 11. Yıllar)*, AÜİF Yayınları, Ankara 1967.
- Üzüm, İlyas, "Hüseyin (Literatür)", *DİA*, İstanbul 1998.
- , "Sıffin savaşı" (Kelâm), *DİA*, İstanbul 2009.
- el-Vâkîdî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer, *Kitâbu'l-Meğâzî*,
(Thk. Marsden Jones) III. Baskı, Alemu'l-Kütüb, yrsz.
1404/1983.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ali Yakub b. Ca'fer b. Vehb, *Târihu'l-Ya'kûbî*, el-
Mektebetü's-Şâmile, el-İsdâr es-Sânî, 2.11.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Cemel Vak'ası" (Kelâm), *DİA*, İstanbul 1993.
- Yılmaz, Musa Kazım, *Tabersî ve Tabatabâi'de İmamiye Tefsiri*, (ba-
sılmamış doktora tezi), Erzurum 1985.
- , "Şia'nın Kur'an İlimleriyle İlgili Görüşleri", *Milletlerarası Tarihte
ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İstanbul 1993.

Yiğit, İsmail, “Osman”, *DİA*, İstanbul 2007.

----, “Sıffin Savaşı”, *DİA*, İstanbul 2009.